

MICHAŁ AUCH^a, TOMASZ DZIENKOWSKI^b, IRKA HAJDAS^c, ANNA HYRCHAŁA^d,
MACIEJ TRZECIECKI^e, MARCIN WOŁOSZYN^f

NA WSCHODZIE BEZ ZMIAN?
W SPRAWIE CHRONOLOGII ABSOLUTNEJ
CERAMIKI Z OBSZARU POGRANICZA POLSKO-RUSKIEGO.
GRÓDEK, STANOWISKO NR 35

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki datowania radiowęglowego wczesnośredniowiecznej ceramiki z dwóch pieców odkrytych na stanowisku nr 35 w Gródku nad Bugiem. „Tradycyjne” datowanie wskazuje na XI w., podczas gdy uzyskane daty ¹⁴C są o około 150 lat starsze. Stratygraficzny związek próbek i ceramiki nie budzi wątpliwości, należy zatem omawiane wyniki potraktować jako głos w dyskusji dotyczącej różnych rytmów przemian warsztatu garncarskiego na ziemiach Polski wschodniej, rozpatrywanych dotąd wyłącznie w odniesieniu do wielkopolskiego centrum państwa Piastów.

Słowa kluczowe: Polska wschodnia, wczesne średniowiecze, ceramika, periodyzacja, datowania radiowęglowe, Gródek-Wołyń

Abstract: The authors present the results of radiocarbon dating of early medieval pottery from two furnaces discovered at Gródek on the Bug River, site 35. Dated by “traditional” methods, the pottery sits in the 11th c., but the ¹⁴C dates are earlier by roughly 150 years. In view of the

^a Dr Michał Auch, Ośrodek Archeologii Historycznej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, m.auch@iaepan.edu.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8361-9842>.

^b Dr Tomasz Dzieńkowski, Instytut Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin, dzienkowskitomek@poczta.onet.pl, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3899-3170>.

^c Dr Irka Hajdas, ETH Zürich, Laboratory of Ion Beam Physics, HPK H25, Otto-Stern-Weg 5, CH-8093 Zürich, hajdas@phys.ethz.ch, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2373-2725>.

^d Mgr Anna Hyrchała, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Sztuki, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, ul. Weteranów 18, 20-038 Lublin, ahyrchala@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8749-1583>.

^e Dr Maciej Trzeciecki, Ośrodek Archeologii Historycznej, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa, m.trzeciecki@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9419-2677>.

^f Dr hab. Marcin Wołoszyn, prof. UR, Instytut Archeologii, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów, Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO), Reichsstr. 4-6, 04109 Leipzig, marcinwołoszyn@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5319-6746>.

unquestioned stratigraphy of the samples related to the pottery, the results presented here should be considered as a contribution to the discussion of pottery workshop development in eastern Poland, which apparently followed a different pattern than that examined so far only in relation to the western, Greater Poland center of the Piast state.

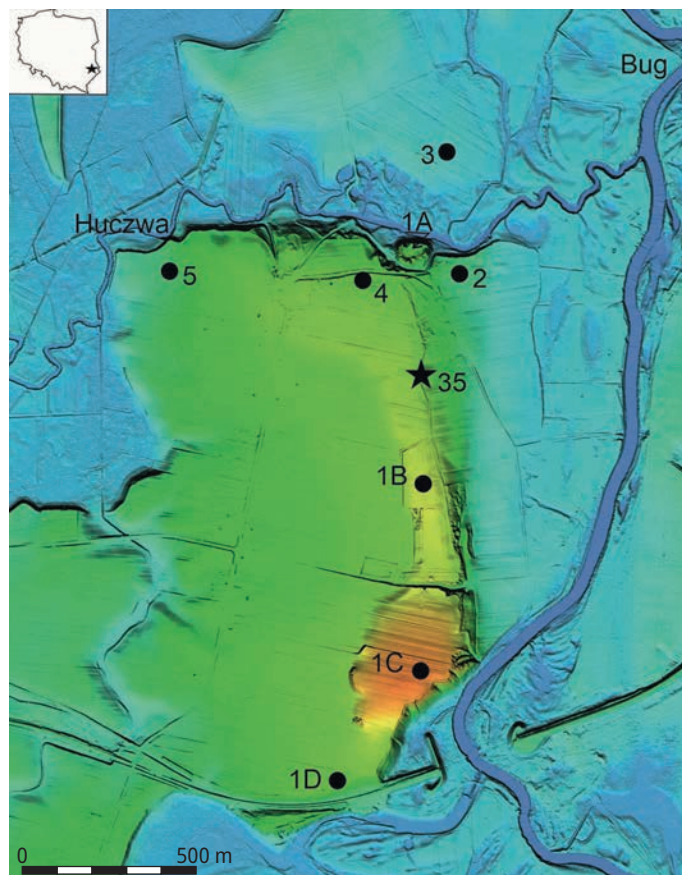
Keywords: eastern Poland, early Middle Ages, pottery, periodization, radiocarbon dating, Gródek-Volhyn'

WSTĘP

Naszym zamiarem jest zwrócenie uwagi na problem chronologii absolutnej ceramiki z końcowej fazy okresu „plemiennego” i początku okresu „wczesnopanstwowego” w Polsce wschodniej, w świetle realizowanych obecnie prac badawczych w bezpośrednim zapleczu dawnego ruskiego grodu Wołyn (Gródek, powiat hrubieszowski, stanowisko nr 35; ryc. 1)¹. W ich trakcie rozpoznano dwa piece o częściowo niejasnym przeznaczeniu, do wykonania których użyto znacznej ilości stłuczki ceramicznej. Na podstawie „tradycyjnej” analizy cech technologicznych i stylistycznych ceramiki – przede wszystkim udziału naczyń całkowicie obtaczanych – obiekty wydatowano na XI w. Datowania radiowęglowe szczątków organicznych z wypełnisk pieców wskazują jednak na ich znacznie starszą metrykę. Skłoniło nas to do podjęcia ponownej analizy porównawczej ceramiki. Dowiodła ona, że rozbieżności w datowaniu są przede wszystkim wynikiem mechanicznego stosowania schematów periodyzacyjnych wypracowanych ponad pół wieku temu dla materiałów wielkopolskich, przy jednoczesnym pobieżnym potraktowaniu danych dotyczących ceramiki ze stanowisk ukraińskich, choć są one bliższe – tak geograficznie, jak i pod względem całokształtu kultury materialnej – odkryciom z Gródka. Takie podejście nie jest, niestety, odosobnione; postanowiliśmy zatem potraktować omawiane tu znaleziska jako swoiste studium przypadku.

Ponowna analiza ceramiki z pieców odkrytych na stanowisku nr 35 pozwala, naszym zdaniem, zwrócić uwagę na kilka kwestii, których znaczenie wykracza daleko poza problematykę badań zespołu osadniczego w Gródku. Pierwsza z nich wiąże się z coraz częściej rejestrowanymi różnicami między archeologicznym datowaniem ceramiki wczesnośredniowiecznej a chronologią uzyskiwaną dzięki analizom nauk przyrodniczych. Druga to coraz lepiej widoczna „nieprzystawalność” klasyfikacji formułowanych dla wielkopolskiego rdzenia państwa Piastów do kultury materialnej regionów położonych na jego obrzeżach, czy wręcz poza jego grani-

¹ Opracowanie powstało w ramach realizacji projektu *Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe Czeremno i Gródek (Grody Czerwieńskie) – chronologia i funkcja w świetle badań dawnych oraz weryfikacyjnych*, cz. II, *Dokończenie prac dokumentacyjnych* (NPRH, nr 11H 18 0344 86). Projekt realizowany jest we współpracy wielu instytucji z Polski (przede wszystkim Uniwersytet Rzeszowski oraz Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin) i Niemiec (Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa [GWZO]). GWZO znacząco współfinansuje badania w regionie Grodów Czerwieńskich. Szczątki kostne i roślinne z omawianego tu stanowiska zostały opracowane odpowiednio przez Danutę Makowicz-Polisztot i Marię Lityńską-Zając. Wyniki tych analiz staną się przedmiotem osobnej publikacji.

Ryc. 1. Zespół osadniczy w Gródku. Lokalizacja najważniejszych stanowisk wczesnośredniowiecznych
1A – grodzisko „Zamczysko”; 2–5, 35 – osady otwarte; 1B–1D – stanowiska pradziejowe.

Opracował T. Dzieńkowski, Numeryczny Model Terenu wykonał P. Zagórski

Fig. 1. Gródek settlement complex. Location of the most important early medieval sites
1A – “Zamczysko” stronghold site; 2–5, 35 – open sites; 1B–1D – prehistoric sites.

Processing T. Dzieńkowski, Digital Terrain Model P. Zagórski

cami. Trzecia wreszcie, to narastający problem archeologii wczesnego średniowiecza z „tyranią tekstu”, czyli podporządkowywaniem danych archeologicznych narracjom historycznym wywiedzionym z nielicznych i niejednoznacznych wzmianek źródeł pisanych odnoszących się do ziem w dorzeczu Wisły i Odry między IX a XI w.

Główna część niniejszego tekstu poświęcona jest szczegółowej charakterystyce kontekstu stratygraficznego obiektów, znalezisk i próbek, z których uzyskano daty radiowęglowe. Omówione zostały także podstawowe cechy stylistyczne naczyń i przedstawiono analogiczne, równie wczesnie datowane zespoły ceramiki z obszaru między środkową Wisłą a środkowym Dnieprem. Wprowadzeniu w problematykę służy krótka prezentacja historii powstawania schematu periodyzacji wczesnego

średniowiecza w Wielkopolsce i stanu badań nad omawianymi tu zagadnieniami w Polsce wschodniej.

PERIODYZACJA ROZWOJU POLSKI WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ I PODSTAWY DATOWANIA CERAMIKI

Próby bardziej systematycznych badań nad archeologią Polski pierwszych Piastów podjęto dopiero w latach trzydziestych XX w.² Wyróżniał się tutaj ośrodek poznański – zasługa to tak Józefa Kostrzewskiego, jak i Romana Jakimowicza, który po swojej habilitacji (1934 r.) zobowiązany był prowadzić w Wielkopolsce zajęcia dotyczące wieków średnich. W tym czasie niemieccy archeolodzy rozpoczęli prace badawcze w Opolu, Santoku i na wyspie Wolin, co było dodatkowym bodźcem do podjęcia polskich badań nad wczesnośredniowiecznymi grodziskami. W latach 1936–1939 rozpoczęto prace wykopaliskowe na terenie takich stanowisk jak Gniezno, KłECKO oraz Poznań (por. Leciejewicz [1989] 1990, s. 26–28; Brzostowicz 2014; Buko 2014; Kozłowski 2014; Szczerba 2021, s. 31). Mimo wysiłków badaczy poznańskich zapóźnienia były oczywiste. Józef Kostrzewski podkreślał we wstępie do swej *Kultury prapolskiej*, że „...ostatni okres naszych pradziejów [wieki średnie – Autorzy] długo traktowany był u nas po macoszemu” (Kostrzewski 1947, s. 7; por. też Kaczmarczyk 1925, s. 246; Kostrzewski 1946/47, s. 29). Także krakowski archeolog, Tadeusz Reyman, zastanawiając się nad priorytetami badań, jakie winno się realizować po 1945 r., wskazywał, że „...winniśmy [...] najwięcej starań i wysiłków poświęcić na wyświetlenie tych epok i okresów, które dotąd [...] były zaniedbane”, a więc paleolit i właśnie wieki średnie (Reyman [1939] 1945, s. 3). Jak wiadomo, postulaty intensyfikacji badań nad średniowieczem, zawarte choćby w klasycznym już tekście Witolda Hensla (1946), znalazły swoją materializację w działaniach Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego i następnie Instytutu Historii Kultury Materialnej (por. Abramowicz 1991, s. 146–162; Lech [1997] 1998, s. 57–84; Szczerba 2021).

Niewielka znajomość kultury materialnej i brak podstaw do datowania absolutnego prowadziły do tego, że wczesne próby periodyzacji dziejów Polski wczesnośredniowiecznej bazowały raczej na ogólnej wiedzy historycznej niż na twardych danych archeologicznych³. W pierwszym zarysie archeologii Polski jako okres pia-

² Niniejszy podrozdział nie ma na celu pełnego omówienia problemu podstaw datowania wczesnośredniowiecznej ceramiki z ziem polskich. W dniach 27–28 października 2021 r. miała miejsce konferencja zorganizowana przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich w Szczecinie, pt. *Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznym garniarstwem w Polsce*. Jedną z ważniejszych omawianych kwestii było datowanie ceramiki. Na rok 2023 planowana jest publikacja materiałów z konferencji, do której już teraz odsyłamy Czytelników.

³ Jest to w pewnym stopniu pochodną ubogiego wyposażania ciałopalnych, przedchrześcijańskich pochówków Słowian. Awarowie czy Madziarzy stosowali obrządek szkieletowy i dość bogate wyposażanie zmarłych, dlatego też możliwe było wypracowanie schematów periodyzacyjnych wczesnośredniowiecznej Kotliny Karpackiej już w XIX i na początku XX w. (por. Langó 2013).

stowski określono dwa stulecia od około 900 do około 1100 r. (Antoniewicz 1928, s. 199). Roman Jakimowicz w obszernej recenzji tej pracy zaproponował przesunięcie cezury na około 950 r. „...gdyż dopiero około tego czasu pojawiają się zabytki, dające się ściśle datować” (Jakimowicz 1933, s. 140). Z kolei w swej monografii wczesnego średniowiecza na terenie Polski okres wczesnopiastowski datował na lata 950–1200 (Jakimowicz [1939] 1948, s. 375). Takie ujęcie zaakceptował Józef Kostrzewski (1949, s. 231). Należy podkreślić, iż periodyzacja zaproponowana przez Jakimowicza wynikała nie tyle z analizy znalezisk archeologicznych, co z dziejów politycznych Wielkopolski oraz przekształceń społecznych związanych z lokowaniem miast. Jego zdaniem „Początek okresu wczesnopiastowskiego przypada mniej więcej na czas objęcia władzy przez Mieszka I”, natomiast datowanie końca tego okresu na około 1200 r. wiąże się z faktem, iż „Podgrodzia w wieku XIII i następujących uległy przekształceniom na wzór miast zachodnioeuropejskich” (Jakimowicz [1939] 1948, s. 375, 376).

Pierwsze próby opracowania chronologii ceramiki – najbardziej masowej, a niekiedy jedynej kategorii znalezisk z polskich stanowisk wczesnośredniowiecznych – pojawiły się jeszcze przed II wojną światową. Podejmował je Józef Kostrzewski, wykorzystując wyniki własnych badań grodziska w Jedwabnie (Kostrzewski 1931), a także Witold Hensel, bazując na własnych obserwacjach poczynionych w trakcie badań w Gnieźnie i Klecku (Hensel 1939; [1939] 1948; por. także Dzieduszycki 1990, s. 155; Kurnatowska 2000, s. 381, przyp. 2; ostatnio na temat ceramiki gnieźnieńskiej zob. Kaczmarek 2021; o badaniach w Jedwabnem zob. Chudziak 2020). Jednak zasadnicze ustalenia w tej dziedzinie poczyniono dopiero w okresie powojennym.

Propozycję periodyzacji wczesnego średniowiecza na terenie Wielkopolski przedstawił Witold Hensel (1950, s. 5). Uwzględniając pominięte przez Romana Jakimowicza stulecie XIII, wyróżnił pięć faz: A (400–600 r.), B (600–800 r.), C (800–950 r.), D (950–1100 r.) oraz E (1100–1250 r.). Choć autor deklaruwał w cytowanej powyżej publikacji uzasadnienie podziału, to jednak nie zostało ono nigdy ogłoszone drukiem. W pewien sposób rolę tę spełnia krótki tekst opublikowany w 1956 r. w „Sprawozdaniach Archeologicznych” – istotny, w nim bowiem dobrze jest widoczna, zgodna z ówczesnym duchem czasu, tendencja do łączenia faz chronologicznych ze zmianami technologicznymi, a tych z kolei z przemianami gospodarczymi i politycznymi (Hensel 1956). W tym toku rozumowania szczególną rolę przypisano ewolucyjnie pojmowanym zmianom technik formowania naczyń – od „prymitywnych” naczyń lepionych w ręku aż po doskonale technicznie wyroby obtaczane całkowicie. Co godne podkreślenia, rozpowszechnienie się całkowitego obtaczania miało przypadać na fazę D, łączoną z powstaniem i ekspansją państwa Piastów (Hensel 1956; zob. też Hołubowicz 1965; Hilcerówna 1967; Kurnatowska 1973). Jak ujął to Konrad Jażdżewski: „Nie da się np. zaprzeczyć, że 950 r. jako data graniczna między II a III fazą rozwojową ceramiki (faza C i D Hensla oraz III i IV Poulíka) zbiega się z początkami Polski Mieszka I i jej organizacji społeczno-gospodarczej” (Jażdżewski [1954–1956] 1958, s. 180). Sytuacja ta uległa zmianie dopiero pod koniec XX w., wraz z weryfikacją dotychczasowej chronologii „plemiennych” i wczesnopiastowskich grodów Wielkopolski przy wykorzystaniu nauk przyrodni-

czych, co przyniosło rewolucyjne zmiany w naszej wiedzy nie tylko o początkach państwa Piastów, ale i o ceramice z okresu „plemiennego” i wczesnopaństwowego (por. np. Kurnatowska 1996, s. 8). W rezultacie przekazy historyczne odgrywają w datowaniu X–XI w. w Wielkopolsce coraz mniejsze znaczenie, a ich rolę przejmują datowania bazujące na metodzie ^{14}C oraz dendrochronologii (Hilczer-Kurnatowska, Kara 1994; Kara 2020). Nadal jednak obowiązuje wypracowany w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia schemat ewolucji rzemiosła garncarskiego. Naczynia całkowicie obtaczane przyjmują wręcz rolę wyznacznika „elitarnego nurtu kultury wczesnopiastowskiej” (Kara 2009, s. 351), a początek ich upowszechnienia wciąż wyznacza data 950 r. (Kara 2009, s. 257–258).

Należy podkreślić, jaki wpływ miało dla rozwoju polskiej archeologii wczesnego średniowiecza skoncentrowanie milenijnych prac wykopaliskowych na terenie Wielkopolski i tzw. „ziem odzyskanych”. Spowodowało to, m.in., że dokonane tam obserwacje dotyczące rytmu zmian kultury materialnej przenoszono na pozostałe obszary kraju, uznając *a priori* połowę X w. za okres przełomowy (por. np. Kostrzewski 1962, s. 9; Hensel 1987, s. 11), choć od dawna wskazywano na problem regionalnego zróżnicowania rozwoju ceramiki (zob. np. Jażdżewski [1954–1956] 1958, s. 172; Kurnatowska 1973, s. 440–441; Buko 1990, s. 11). Jak już wspomniano, w przypadku Wielkopolski cezura połowy X w. uznawana jest za rzeczywistą także obecnie, choć badacze wskazują na nieco wcześniejszy początek przemian w garncarstwie (Hilczer-Kurnatowska, Kara 1994, s. 124, 126). Jest ona uznawana za istotną także w badaniach nad terenem Polski środkowej (Kamińska 1971, s. 49–52; Chmielowska 1975, s. 335; Sikora 2009, s. 150–151 z uwagami), nie ma ona natomiast większego znaczenia dla Śląska i Małopolski.

W przypadku Śląska jako cezurę między starszą a młodszą fazą wczesnego średniowiecza przyjmuje się lata dziewięćdziesiąte X w., przy czym jednoznacznie wiąże się to z wydarzeniami politycznymi – włączeniem Śląska w obręb monarchii Piastów (Lodowski 1980, s. 9). Podobnie wypowiada się Sławomir Moździoch, który stara się uzasadnić tę cezurę również argumentami natury archeologicznej, przede wszystkim analizą przemian stylistycznych ceramiki oraz wynikami datowań dendrochronologicznych, wskazujących na powstanie najważniejszych ośrodków Śląska, tj. Wrocławia, Opola oraz Głogowa w latach osiemdziesiątych X w., z inicjatywy Piastów (Moździoch 1990, s. 7–8; tenże 1994, s. 146; tenże 2000, s. 171).

Jacek Poleski uznaje, że dla Małopolski połowa X w. ma – wobec wskazywanych przez tego badacza trudności w datowaniu ceramiki – znaczenie czysto orientacyjne⁴. Zamyka on okres plemienny u schyłku X w., a następny datuje od początku XI do połowy XIII w. (Poleski 1992, s. 92–97; tenże 1994; 1995, s. 144; 2017). Analizując ceramikę krakowską, Kazimierz Radwański wskazał na istnienie dwóch przełomów w jej rozwoju. Starszy z nich, wyznaczony m.in. upowszechnieniem

⁴ Charakterystyczne, że dyskusja na temat ekspansji Piastów na wschód od Wisły bazuje przede wszystkim na datowaniu zespołu osadniczego w Sandomierzu, położonego na zachodnim brzegu Wisły (por. Buko 2021, s. 45–51). Nie negujemy wagi sandomierskiego *sedes regni principalis*, ale trudno nie zauważyć, że znaczenie tego regionu jest pochodną licznych publikacji materiałów źródłowych, w tym zwłaszcza ceramiki (por. Buko 1998, tu dalsza literatura).

się naczyń całkowicie obtaczanych, datował na X/XI i początek XI w. (Radwański 1975, s. 367; por. także Buko 2000, s. 159–161)⁵. Również w datowaniu powstania i zaniku fenomenu tzw. ceramiki białej krakowskiej rok 950 nie odgrywa żadnej roli (Buko 2021, s. 73).

Warto też wspomnieć o problemach z chronologią wczesnego średniowiecza na Mazowszu. Do schyłku ubiegłego stulecia schematy periodyzacyjne dla tego regionu budowano na podstawie przyporządkowywania zespołów ceramiki do wzorca „wielkopolskiego”, co sprowadzało się m.in. do wiązania rozpowszechnienia się ceramiki całkowicie obtaczanej z podbojem tych terenów dokonanych (jakoby) przez Mieszka I po 950 r. (zob. m.in. Miśkiewiczowa 1981, s. 25–42; taż 1982, s. 37–45). Prowadzone od początku XXI w. datowania dendrochronologiczne i radiowęglowe „plemiennych” grodów i osad Mazowsza nakazują wniesienie tu znaczących korekt – z jednej strony w grodach wybudowanych na samym początku X w. masowo występują naczynia całkowicie obtaczane, z drugiej – znamy zespoły z ceramiką ręcznie lepioną, metodami tradycyjnymi datowaną na VII–VIII w., które uzyskały znacznie późniejszą, niekiedy dziesiątowieczną metrykę (zob. m.in. Dulinicz, Ważny 2004; Dulinicz 2006; Trzecicki 2018, s. 44–52; Skrzyńska 2021, s. 76–82).

Dziś jesteśmy w pełni świadomi zawodności ponadregionalnych schematów periodyzacyjnych. Co prawda, cezura roku 950 nadal obowiązuje, coraz bardziej zdajemy sobie jednak sprawę z ograniczeń, jakie ta generalizacja narzuca studiom nad ceramiką. Trafnie ujął to przed dekadą Andrzej Buko, pisząc: „Ograniczeniem możliwości datowania przy pomocy ceramiki jest w wielu przypadkach nierównomierny rytm zmian cech produkcyjnych naczyń w czasie w różnych regionach kraju, a zarazem konserwatyzm warsztatów garncarskich. Nie można też zapominać o wysokim prawdopodobieństwie popełnienia błędu datowania, w przypadku przenoszenia ustaleń chronologicznych właściwych dla danego stanowiska na materiały pochodzące z innych regionów kraju, a niekiedy nawet na ośrodki w obrębie tego samego regionu” (Buko 2012, s. 357–358; por. też Buko 2006, s. 52). Równocześnie narasta przekonanie o konieczności oderwania podstaw datowania stanowisk archeologicznych od przekazów pisanych i przedstawianych przez nie wydarzeń. Klasycznym przykładem może być wiązanie *a priori* warstw pożarowych wielkopolskich grodów z najazdem czeskim z 1039 r. Jak sarkastycznie zauważył Dariusz A. Sikorski, Brzetysław czeski „...sam by się zdziwił zasięgiem i skalą zniszczeń, które miał rzekomo spowodować” (Sikorski 2012, s. 60)⁶. Rzecz jasna, uniezależ-

⁵ Podobnie wypowiedział się Andrzej Źaki (1974, s. 16–19, w tym przyp. 16; por. także Dąbrowska 1973, s. 24).

⁶ Ostrożność w wykorzystywaniu przekazów pisanych i dążenie do niezależności archeologów widoczne są nie tylko w polskiej mediewistyce; ostatnio Hajnalka Herold podkreśla np. „It is important to keep in mind that the early medieval history and archaeology in East Central and Eastern Europe [...] are largely based on national narratives [...]. National narratives influence the dating of the excavated sites, which invites great caution when assessing site chronologies. The increasing use of scientific dating has already challenged some of these narratives and will bring about further new insight in a midterm perspective” (Herold 2021, s. 140).

nienie od datowania poprzez wydarzenia historyczne jest możliwe dzięki postępom w rozwoju dendrochronologii (por. Poláček, Dvorská red. 1999), ale i radiodatowania, zwłaszcza po wprowadzeniu datowania metodą AMS (zob. Van Strydonck 2017; De Mulder i in. [2018] 2020; Povinec i in. 2021; Philippsen i in. 2022).

POLSKA WSCHODNIA W X–XI WIEKU: DATOWANIA ABSOLUTNE

Szczególnie trudno budować podstawy chronologii wieków średnich na podstawie przekazów pisanych dla ziem Polski wschodniej, między środkowym biegiem Wisły a górnym Bugiem. Tak z perspektywy Gniezna, Krakowa, jak i Kijowa tereny te były peryferią. Przełom przynosi dopiero wiek XIII i *Kronika halicko-wołyńska* (Bartnicki 2008; Dąbrowski 2023). Chronologia wydarzeń, takich jak słynna wyprawa Włodzimierza Wielkiego z 981 r., kiedy to „Poszedł Włodzimierz ku Lachom i zajął grody ich: Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są i do dziś dnia pod Rusi” (*Powieść...*, a. 6489 [981], s. 269), nie jest bynajmniej oczywista (por. Jusupović 2017). *Powieść lat minionych* informuje nas także o wyprawach Awarów przeciw mieszkańcom ziem nad Bugiem (Dulebom; por. *Powieść...*, s. 217; Pohl 2018, s. 138–139). Trudno jednak z tą wzmianką łączyć np. budowę czy upadek określonych grodów w Polsce wschodniej. Gall Anonim i Wincenty Kadłubek wielokrotnie opisują boje Chrobrego nad Bugiem, w oczywisty jednak sposób teksty te mówią nam więcej o kunszcie literackim obu kronikarzy niż o realnych wydarzeniach, jakie rozgrywały się tam w X–XI w. (zob. Cetwiński 2005; Żmudzki 2009, s. 10–12, 27–31, 35–40, 85–87, 333–336; tenże 2015; 2017). Pozostają zatem źródła archeologiczne.

Najdotkliwszym problemem w badaniach nad wczesnym średniowieczem na ziemiach Polski wschodniej był – i nadal po części jest – nienajlepszy stan publikacji rezultatów badań prowadzonych na najważniejszych stanowiskach regionu (Czermno, Gródek, Sądziadka, Chodlik, Lublin). Brak opracowań źródłoznawczych powodował niekiedy, że pozyskane daty absolutne wprowadzały więcej chaosu niż wiedzy⁷. Niedostatki po stronie polskiej wzmocniane były przez deficyty po drugiej stronie granicy. Na terenie zachodniej Białorusi i Ukrainy brak dużych ośrodków badawczych i nawet tak fantastyczne stanowiska jak Brześć, skąd pochodzi ogromna ilość konstrukcji i przedmiotów drewnianych (Nekljudova, Baškov 2018), nie odgrywają większej roli w datowaniu regionu⁸.

⁷ W roku 2000 zaprezentowano pierwsze dendrodaty z Czermna (z XI w.), niestety pobrane bez wiedzy o kontekście stratygraficznym. Dziś jest już oczywiste, że belki, na które w 1997 r. natrafili Jan Gurba i Andrzej Urbański, nie pochodzą z najstarszej fazy umocnień grodu w Czermnie. Wiele czynników przemawia za tym by fazę tę odnieść do 2 poł. X w., ze wskazaniem na schyłek tego stulecia (Dzieńkowski i in. 2020; odnośnie zamieszania związanego z próbkami z 1997 r. zob. Wołoszyn 2018, s. 51).

⁸ W przypadku Lwowa krytycznie dorobek tego ośrodka po II wojnie światowej ocenia jeden z jego reprezentantów (por. Sytnyk 2006). Abstrahując od nieufności Moskwy wobec świeżo przyłączonych obszarów jako przyczynie złego stanu badań na zachodniej Białorusi i Ukrainie, wskazać

Przełom przyniosła realizacja projektów łączących wysiłki kilku instytucji i opracowania wyników badań dawnych, połączonych z ich weryfikacją. Najbardziej kompleksowe są wyniki omawianych prac w przypadku materiałów z zespołów osadniczych Czerwna i Gródek, z których, m.in., opracowano po latach znaleziska ceramiki (Czerwno: Florek, Wołoszyn red. 2016; Auch 2017; Gródek: Wołoszyn red. 2018; Auch, Trzeciecki 2021). Podjęto także wysiłek wprowadzenia do obiegu naukowego wyników badań Włodzimierza Antoniewicza i Zofii Wartołowskiej w Sądadce, niestety w tym przypadku znaleziska ceramiczne potraktowano marginalnie (Kalaga red. 2013). W przypadku Chełma zespół kierowany przez Andrzeja Buko opracował wyniki dawnych badań, ale przede wszystkim zrealizował systematyczne badania weryfikacyjne, dzięki którym uzyskano ogromną ilość nowych danych (zob. m.in. Buko red. 2019; Dzieńkowski 2021). Dla schyłku okresu plemiennego, w tym dla datowania absolutnego ceramiki, kluczowe znaczenie mają wyniki badań w Chodliku, Żmijowiskach, Kłodnicy i Kulczynie Kolonii – niestety, wciąż znane jedynie ze wstępnych komunikatów (por. Miechowicz 2018; Miechowicz, Skrzyński 2021).

Stopniowo zwiększa się także liczba dat absolutnych dla zespołów ceramiki ze stanowisk Polski wschodniej. Są one wykonywane już od lat osiemdziesiątych XX w. przy zastosowaniu dwóch metod – termoluminescencyjnej (TL) i radiowęglowej (^{14}C). Pierwsza z metod została opracowana i zastosowana w archeologii w latach sześćdziesiątych XX w. (Aitken 1989; Buko i in. 2008). Dwadzieścia lat później rozpoczęto datowanie TL w uniwersyteckim ośrodku lubelskim (UMCS) pod kierownictwem Jerzego Butryma. Prace kontynuował Jarosław Kusiak, a obecnie (po przedwczesnej śmierci dr. Kusiaka w 2013 r.) Karol Standzikowski. Do 2013 r. wykonano 37 datowań TL z ceramiki naczyniowej i cegieł, w tym 20 z wczesnośredniowiecznych naczyń pochodzących z grodzisk – Zdziechowice (2), Busówno (12), Tarnów (3) oraz osad – Czuczycze (1), Horodysko (2) (Florek 2018; Florek, Sowa 2005; Buko i in. 2008; Dzieńkowski 2021, s. 342, 380, 389; tabela 1). Są to, niestety, niezbyt liczne serie, testujące przede wszystkim przydatność metody, a w mniejszym stopniu wykorzystywane jako wnoszące nowe dane do badań nad chronologią ceramiki. Warto jednak podkreślić, że analizy TL ceramiki ręcznie lepionej z osady w Horodysku, wskazujące na VI–VII w., zostały pozytywnie zweryfikowane datowaniami ^{14}C (Dzieńkowski 2021, s. 356). Należy także zwrócić uwagę na serie dat ceramiki z Busówna, Tarnowa i Czuczyc. W ich wyniku określono chronologię naczyń częściowo obtaczanych z tych stanowisk na okres od połowy/końca IX w. do początku/połowy XI w., z kolei na XII–XIII w. wydatowano naczynia całkowicie obtaczane, w tym angobowane (Buko i in. 2008).

należy tak charakterystyczny dla ZSRR centralizm. O jego konsekwencjach trafnie i z ironią pisał Leo Klejn: „Foreign colleagues visiting Leningrad/St Petersburg might have gained the impression that they [...] had landed in the archaeological capital of the world: they were surrounded by archaeologists of great renown; in a stay of a month, they could attend a scholarly archaeological lecture every day, or even several in a day [...]. It was enough, however, to go to the provinces, and in any large town, if it was not the capital of a Soviet republic, you would find either a pitiful handful of archaeologists or none at all. [...] The ‘capital’ effect and the contrast with the provinces are a product of the excessive centralization of the USSR”; por. Klejn 2012, s. 4–5.

Tabela 1. Zestawienie datowań termoluminescencyjnych wczesnośredniowiecznej ceramiki z terenu Lubelszczyzny. Podano również datowania ^{14}C weryfikujące TL (wg: Florka 2018; Dzieńkowski 2021; opracował T. Dzieńkowski)

Table 1. Thermoluminescence dating of early medieval pottery from the Lublin region. Also given the radiocarbon dates verifying TL dating (after: Florek 2018; Dzieńkowski 2021; processing T. Dzieńkowski)

Stanowisko	Liczba próbek	Opis ceramiki	Wiek TL	^{14}C
Zdziechowice, grodzisko	2	ceramika lepiona ręcznie – prażnica	896±160 AD	
			806±180 AD	
Czułczyce, osada	1	ceramika obtaczana do załomu brzuśca, zdobiona żłobkami	912±87AD	
Horodysko, osada	2	ceramika lepiona ręcznie, niezdobiona	obiekt 291 514±73 AD	obiekt 291 (węgle) ^{14}C : 420 (95,4%) 570 calAD
			obiekt 291 697±66 AD	
Tarnów, grodzisko	3	ceramika obtaczana przykrawędnie i poniżej, zdobiona żłobkami	883±59 AD	
			850±61 AD	
			867±57 AD	
Busówno, grodzisko	12	ceramika obtaczana do załomu brzuśca, zdobiona linią falistą i żłobkami	856±72 AD	^{14}C : (organika) 860 (93,6%) 1000 calAD
			785±68 AD	
		ceramika obtaczana przykrawędnie i poniżej, zdobiona linią falistą	883±64 AD	
		ceramika obtaczana przykrawędnie i poniżej, zdobiona żłobkami	808±67 AD	
			837±61 AD	
		ceramika obtaczana do załomu brzuśca, zdobiona żłobkami	1047±55 AD	
			938±56 AD	
			976±54 AD	
			951±55 AD	
		ceramika obtaczana całkowicie	912±53 AD	
ceramika obtaczana całkowicie	1197±45 AD			
ceramika obtaczana całkowicie	1382±37 AD			

Datowania radiowęglowe tzw. nagarów – pozostałości substancji organicznej zachowanych na ściankach naczyń, wykonano dotąd jedynie w przypadku 13 fragmentów ceramiki z zespołu osadniczego w Czermnie. Ich wyniki wskazują na różne przedziały czasowe. Cztery próbki mają chronologię od końca IX w. do końca X w. Sześć kolejnych jest datowanych w przedziale od początku X w. do lat dwudziestych–trzydziestych XI w., a trzy mieszczą się w XI–XII i XII–XIII w. (Auch 2017, s. 263–280). Z badań Czermnia, zarówno wału grodziska, jak i obiektów osadowych podgrodzia, pochodzi również seria dat dendrochronologicznych (łącznie 25) i radiowęglowych (łącznie 24) relikwów konstrukcji drewnianych, zawierających się pomiędzy X a XIII w. (Dzieńkowski i in. 2020, ryc. 10–11, tabele 3; 4). Pojedyncze

datowania dendrochronologiczne, radiowęglowe i termoluminescencyjne kontekstu archeologicznego, które mogą być pomocne w studiach nad chronologią ceramiki, pozyskano z konstrukcji drewnianych, węgla drzewnych i kości zwierzęcych z badań w Chodliku, Kłodnicy, Żmijowiskach, Kulczynie-Kolonii, Stołpiu, Chełmie, Lublinie oraz w Jurowie (Miechowicz 2018; Dzieńkowski 2021; Buko 2022; por. tabela 1). Największy jednak zbiór dat ^{14}C pochodzi z zespołu osadniczego w Gródku. W jego skład wchodzi 93 wydatowane próbki, analizowane w laboratoriach w Poznaniu, Krakowie, Zurychu i Mannheim. W tej grupie znajdują się także omawiane tu daty ze stanowiska nr 35⁹.

GRÓDEK, STANOWISKO NR 35

Stanowisko nr 35 w Gródku¹⁰ jest częścią dużego wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego usytuowanego przy ujściu rzeki Huczwy do Bugu, utożsamianego ze znanym z przekazów pisanych staroruskim grodem Wołyń (ryc. 1)¹¹. Jego centrum stanowi grodzisko, funkcjonujące pod lokalną nazwą „Zamczysko”, oznaczone jako stanowisko 1A, położone na lessowym cyplu wyniesionym nad dolinę Bugu. Sąsiadują z nim osady otwarte usytuowane nad Huczwą (Gródek, stan. 2, 3, 4, 5) oraz wzdłuż krawędzi garbu lessowego ciągnącego się od ujścia Huczwy wzdłuż krawędzi doliny Bugu w kierunku południowym, a kończącego się lokalną kulminacją zwaną „Bocian, Bocianowa Góra, Zamek” lub „Horodyszczce” (Gródek, stan. 1B i 1C). Kolejne osady wczesnośredniowieczne znajdują się na północ od grodziska, na lewym brzegu Huczwy, na terenie wsi Teptiuków (m.in. Teptiuków, stan. 5 i 6).

Badania wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Gródku miały miejsce w latach 1952–1955, a ich wyniki opublikowano dopiero niedawno (Wołoszyn red. 2018; Auch, Trzeciecki 2021). Niedawno też rozpoczęły się ponowne prace wykopaliskowe, częściowo w ramach projektu *Złote jabłko polskiej archeologii...*, a częściowo w ramach działalności badawczej Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. Dzięki niej odkryto stanowisko nr 35. Jest ono położone na wschodnim stoku rozciągniętego wzdłuż Bugu lessowego wzgórza, w odległości

⁹ Wykonano przede wszystkim datowania próbek pobranych ze szkieletów ludzkich z cmentarzyska rządowego na majdanie grodziska; wskazują one na jego funkcjonowanie między XI a XIII w. Dla omawianej tu problematyki istotne są daty z pochówków dziecięcych na cmentarzysku położonym w pobliżu stanowiska nr 35, zamykające się w przedziale VIII–IX w. (Bartecki i in., w druku).

¹⁰ Prawidłowa administracyjnie nazwa miejscowości, na terenie której leży kompleks osadniczy, brzmi Gródek i jest – jak wiadomo – dość często spotykaną formą nazwy miejscowej. Z tego też powodu, dla odróżnienia interesującego nas tu zespołu osadniczego od innych „Gródków” do jego nazwy powszechnie dodaje się nazwę rzeki, nieopodal której wieś jest położona. W rezultacie w literaturze przedmiotu spotykamy nazwy takie jak Gródek Nadbużny czy Gródek nad Bugiem.

¹¹ Taką identyfikację znajdujemy już u Jana Długosza i także dziś jest ona uznawana za słuszną (por. Poppe 1958; Janeczek 2018). Pierwsza wzmianka o grodzie Wołyń odnosi się do wydarzeń z lipca 1018 r., kiedy wojska Bolesława Chrobrego starły się z oddziałami ruskimi w trakcie wyprawy na Kijów (*Powieść...*, s. 312).

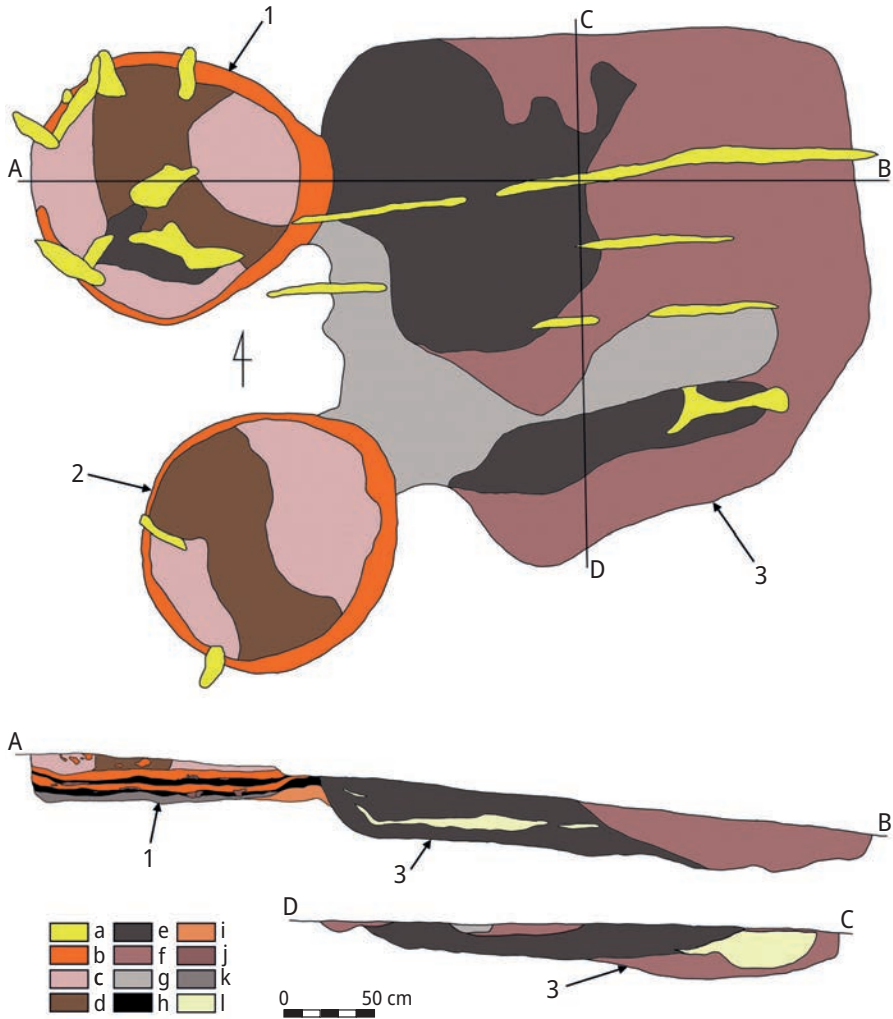
około 350 m na południe od grodziska (stan. 1A; ryc. 1) oraz w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarzyska wczesnośredniowiecznego, oznaczonego jako stanowisko nr 29. Odkryte zostało w 2017 r., kiedy prace polowe naruszyły nawarstwienia archeologiczne. W trakcie wykopalisk ratowniczych przeprowadzonych w 2018 r. przebadano zespół obiektów wczesnośredniowiecznych, w skład którego wchodziły dwa piece gliniane oznaczone numerami 1 i 2 oraz powiązana z nimi funkcjonalnie jama, dalej określana jako „jama przypiecowa”. Ze względu na umiejscowienie na stoku, odkryte obiekty były w dużym stopniu zniszczone przez orkę oraz postępującą erozję stokową. Zarówno piece, jak i jama przypiecowa zachowane były jedynie w partiach przydennych, niemniej jednak udało się wyróżnić fazy użytkowania tych obiektów (Auch i in. 2021).

Tuż pod powierzchnią warstwy ornej, na głębokości 20–25 cm zarejestrowano jamę kształtem zbliżoną do kwadratu o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 290 × 300 cm, do której od strony zachodniej przylegały dwa koliste w planie piece o średnicy 140–150 cm. Jama przypiecowa wypełniona była ziemią przemieszaną z popiołem, węglami, polepą, fragmentami ceramiki i kości zwierzęcych (ryc. 2). W profilu obiekt miał formę nieckowatą, w części wschodniej zagłębioną, o zachowanej miąższości 20–30 cm. Z partii przydennej obiektu pobrano kość zwierzęcą do datowania ^{14}C (próba ETH-128902).

Piec nr 1, o średnicy 150 cm i zachowanej miąższości 25 cm, wykopano w lesowym podłożu i w pierwszym etapie użytkowano go (prażono ziarno, pieczono, gotowano?) bez dodatkowych konstrukcji. Efektem tych działań było uformowanie się warstwy węgla, popiołu, ziaren i przepalonych fragmentów kości zwierzęcych (warstwa I). Z ziarna wybrano próbki do datowania ^{14}C (ETH-128898, Poz-140080). W drugim etapie na stropie warstwy I ułożono warstwę potłuczonych naczyń glinianych (wykładka 1; ryc. 3a, b) i wylepiono gliną, tworząc stabilny poziom użytkowy pieca (ryc. 3c, d), na którym narosła kolejna warstwa spalenizny (warstwa II). Pozyskano z niej kolejne ziarna, z których do datowania ^{14}C wytypowano trzy próby (ETH-128897, ETH-128899, Poz-140079). W trzecim etapie na stropie warstwy II ułożono kolejną warstwę ceramiki (wykładka 2; ryc. 3e, f) i wylepiono gliną (ryc. 3g, h). Na tym poziomie zadokumentowano też skupiska polepy i ceramiki zalegające na wykładce (warstwa III). Wyższe warstwy zostały zniszczone orką i nie sposób stwierdzić, czy materiał na tym poziomie pochodzi z kopuły pieca, czy też z kolejnych etapów jego eksploatacji.

Piec nr 2, o średnicy 140 cm i zachowanej miąższości 25 cm, wykopano w lesowym podłożu i w pierwszym etapie użytkowano bez dodatkowych konstrukcji. Następnie na spągu ułożono warstwę lessu i ją wypalono; z tą fazą użytkowania związana jest warstwa popiołu i węgla drzewnych, zawierająca też fragmenty kości zwierzęcych. W kolejnym etapie na stropie warstwy wykonano wykładkę z potłuczonych naczyń glinianych i kamieni (ryc. 3i), którą wyklejono gliną (ryc. 3j). Wyższe warstwy zostały zniszczone na skutek orki.

Za pomocą metody radiowęglowej wydatowano sześć prób pobranych z opisanych tu obiektów. Analizy przeprowadzono w dwóch laboratoriach, w Poznaniu i Zurychu. Jedna próba (ETH-128902; z kości zwierzęcej pokonsumpcyjnej)

Ryc. 2. Gródek nad Bugiem, stan. 35. Piec nry 1 i 2 wraz z jamą przypieczową, plan na poziomie odkrycia i przekroje

a – pozostałości współczesnej orki i zaburzenia spowodowane przez zwierzęta ryjące; b – przepalona glina; c – ziemia szara przemieszana z polepą; d – ziemia ciemnoszara przemieszana z polepą; e – ziemia czarna przemieszana z popiołem i polepą; f – ziemia szarobrazowa przemieszana z popiołem; g – ziemia jasnoszara przemieszana z popiołem; h – węgle drzewne; i – przepalony less; j – fragmenty ceramiki; k – popiół przemieszany z wapieniem; l – less; 1 – piec nr 1; 2 – piec nr 2; 3 – jama przypieczowa.

Opracowała A. Hyrchała

Fig. 2. Gródek on the Bug river, site 35. Furnaces nos 1 and 2 with the baking pit, plan on the level of the discovery and sections

a – evidence of modern plowing and disturbed stratigraphy caused by burrowing animals; b – burnt clay; c – grey soil mixed with pugging; d – dark gray soil mixed with pugging; e – black soil mixed with ash and pugging; f – grey-brown soil mixed with ash; g – light gray soil mixed with ash; h – charcoal; i – burnt loess; j – potsherds; k – ash mixed with limestone; l – loess; 1 – furnace no. 1; 2 – furnace no. 2; 3 – baking pit.

Processing A. Hyrchała

Ryc. 3. Gródek nad Bugiem, stan. 35, piece nry 1 i 2 – kolejne fazy użytkowania

Piec nr 1: a–b – pierwsza warstwa wykładki ceramicznej; c–d – warstwa gliny kończąca pierwszą przebudowę pieca; e–f – druga warstwa wykładki ceramicznej; g–h – warstwa gliny kończąca drugą przebudowę pieca. Piec nr 2: i – warstwa wykładki ceramicznej; j – warstwa gliny kończąca przebudowę pieca.

Fot. A. Hyrchała

Fig. 3. Gródek on the Bug river, site 35, furnaces nos 1 and 2 – successive operation phases

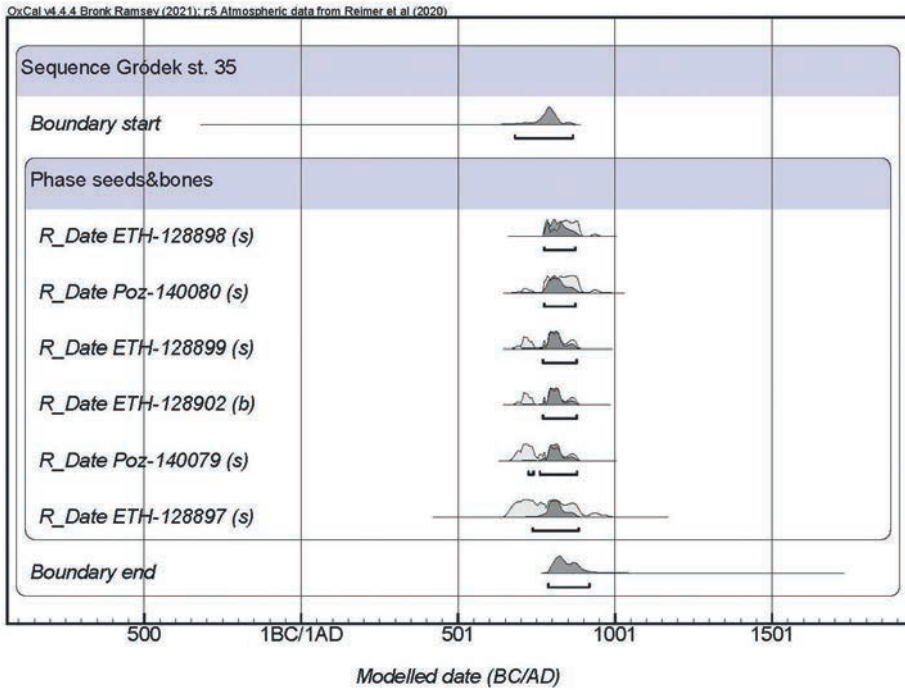
Furnace no. 1: a–b – first layer of ceramic lining; c–d – clay layer ending the first rebuilding of the furnace; e–f – second layer of ceramic lining; g–h – clay layer ending the second rebuilding of the furnace. Furnace no. 2: i – layer of ceramic lining; j – clay layer ending the rebuilding of the furnace.

Photo A. Hyrchała

Tabela 2. Zestawienie dat radiowęglowych zboża i kości zwierzęcej z Gródka, stan. 35 (opracowali T. Dzieńkowski i A. Hyrchała)

Table 2. Radiocarbon dating of grain and animal bone from Gródek site 35 (processing T. Dzieńkowski and A. Hyrchała)

Nr próbki	Opis próbki	Lokalizacja	Data ¹⁴ C	Prawdopodobieństwo 68,3%		Prawdopodobieństwo 95,4%		Wynik
Poz-140079	G35/P/5 (ziarno)	wykop 3, piec 1, część A, głębokość 25–30 cm	1245 ± 30 BP	687	826	677	878	prawdopodobieństwo 68,3%: 687AD (42,0%), 743AD, 788AD (26,3%), 826AD, prawdopodobieństwo 95,4%: 677AD (46,0%), 750AD, 757AD (7,0%) 779AD, 785AD (42,4%), 878AD
Poz-140080	G35/P/6 (ziarno)	wykop 3, piec 1, część A, głębokość 30 cm	1200 ± 30 BP	782	881	706	945	prawdopodobieństwo 68,3%: 782AD (7,9%), 792AD, 801AD (7,4%), 811AD, 819AD (53,0%), 881AD, prawdopodobieństwo 95,4%: 706AD (5,0%), 736AD, 771AD (88,3%), 894AD, 929AD (2,1%), 945AD
ETH-128897	G35/P/6 (ziarno)	wykop 3, piec 1, część A, głębokość 30 cm	1247± 65 BP			655	952	prawdopodobieństwo 95,4%: 655AD (92,1%), 897AD, 923AD (3,3%), 952AD
ETH-128898	G35/P/8 (ziarno)	wykop 3, piec 1, część A, głębokość 35 cm	1187± 21 BP			772	892	prawdopodobieństwo 95,4%: 772AD (95,4%), 892AD
ETH-128899	G35/P/14 (ziarno)	wykop 3, piec 1, część B, głębokość 30 cm	1231± 22 BP			693	880	prawdopodobieństwo 95,4%: 693AD (0,5%), 695AD, 702AD (23,1%), 741AD, 772AD (71,9%), 880AD
ETH-128902	G35/67 (kość zwierzęca)	wykop 3, jama przypiecowa, głębokość 40–45 cm	1233± 20 BP			692	879	prawdopodobieństwo 95,4%: 692AD (0,7%), 695AD, 702AD (25,4%), 741AD, 772AD (2,8%), 779AD, 784 (66,5%), 879AD

Ryc. 4. Gródek nad Bugiem, stan. 35. Model datowania obiektu na podstawie programu OxCal v4.4.4 (Bronk Ramsey 2017)

s – data uzyskana z ziarna; b – data uzyskana z kości.

Opracowała A. Hyrchała

Fig. 4. Gródek on the Bug river, site 35. Modeling the dating of the feature using on OxCal v4.4.4 software (Bronk Ramsey 2017)

s – dating of the grain; b – dating of the animal bone.

Processing A. Hyrchała

pobrana została ze spągowej części jamy przypiecowej, pozostałe (ziarna zbóż) pochodzą z pieca 1. Najstarsza próba (ETH-128898) datowana jest na 772–892 AD z dokładnością 95,4% i pochodzi z pierwszej warstwy użytkowej w piecu 1. Kolejne wykazują minimalne różnice i można określić je jako jednoczesowe. Pozwalają one zamknąć datowanie funkcjonowania pieców w przedziale czasowym 800–900 AD (ryc. 4; tabela 2).

CERAMIKA Z PIECÓW – CHARAKTERYSTYKA

Jako że – jak sygnalizujemy we wstępie – rytm obrotów koła garncarskiego wyznaczył kolejne etapy periodyzacji wczesnych dziejów Polski, a wyrób naczyń całkowicie obtaczanych uznany został za moment „przełomowy”, rozważania nad

ceramiką ze stanowiska nr 35 poprzedzić należy kilkoma uwagami dotyczącymi terminologii. W polskiej literaturze przedmiotu utrwalił się podział naczyń wczesnośredniowiecznych na „obtaczane częściowo” i „całkowicie”, a zasięg obtaczania awansował do rangi bardzo czułego wyznacznika chronologicznego. Nie jest to jednak ani jedyny, ani też powszechnie przyjęty sposób klasyfikacji technik formowania. Poza granicami Polski o wiele częściej stosowany jest podział uwzględniający zakres wykorzystania rotacji koła w procesie formowania naczynia. Na tej podstawie wyróżnia się dwie kategorie. Pierwsza to naczynia „słabo (lub słabo formująco) obtaczane” – w tym przypadku ruch wirowy koła wykorzystywano do wyrównania powierzchni naczynia (przede wszystkim celem uszczelnienia ścianek) i niekiedy do naniesienia dekoracji. W analizach szczegółowych uwzględnia się zasięgi obtaczania, jednak jest to cecha o znaczeniu podrzędnym. Druga kategoria to naczynia „silnie (lub silnie formująco) obtaczane” – tu rotację koła wykorzystywano do częściowego przynajmniej uformowania profilu naczynia, przy czym była ona na tyle szybka, że obtaczanie powodowało zmiany uporządkowań teksturalnych w ściankach, nie musiała natomiast obejmować całego profilu naczynia (zob. m.in. Roux, Courty 1998; Arthur 2007; Herold 2006, s. 28 nn.; Stanciu 2021; w cytowanych pracach dalsza literatura)¹². Jest to kwestia wbrew pozorom istotna, w podobnym bowiem kierunku zmierzały propozycje terminologiczne formułowane w literaturze radzieckiej i stosowane do dziś przez ukraińskich i białoruskich archeologów. W ogólnym zarysie zbliżone są one do klasyfikacji uwzględniającej zakres wykorzystania rotacji koła. Na tej podstawie wyróżniana jest (w wolnym tłumaczeniu) „wczesna ceramika garncarska”, odpowiadająca w przybliżeniu naczyniom słabo obtaczanym oraz „ceramika garncarska”, oznaczająca wyroby silnie formująco obtaczane (zob. m.in. Rybakov 1948, s. 71–76, 163–182, 342–374; Bobrinskij 1978, s. 24 nn.; Aulich 1977; w cytowanych pracach dalsza literatura).

W niniejszym tekście pozostajemy przy terminologii przyjętej w polskiej literaturze przedmiotu, jednak, aby uniknąć nieporozumień przy przenoszeniu informacji zaczerpniętych z opracowań radzieckich i ukraińskich, nieco inaczej podstawowe terminy definiujemy. Pojęcie „naczynia częściowo obtaczane” stosujemy zatem jako równoważne ze „słabo obtaczanymi” i „wczesną ceramiką garncarską” (niezależnie, czy ślady obtaczania czytelne są na krawędzi, brzuścu, czy na całej wysokości naczynia), a „naczynia całkowicie obtaczane” to wyroby „silnie obtaczane” (choć

¹² Podział taki jest, naszym zdaniem, o wiele bardziej logiczny i zbliżony do realiów pracy garncarza niż odmierzanie zasięgów obtaczania. W przypadku obtaczania słabo formującego nie istnieje bowiem żadna bariera technologiczna odróżniająca zakres czynności niezbędnych do obtoczenia jedynie partii przykrawędnej od zabiegów koniecznych do obtoczenia powierzchni naczynia na całej długości profilu. Inaczej rzecz się ma z obtaczaniem silnie formującym – tu niezbędna jest umiejętność nadania kołu odpowiedniej prędkości (i utrzymania jej przynajmniej w określonych przedziałach czasu), wykorzystania jej do kształtowania profilu naczynia, wreszcie doboru odpowiednich mas garncarskich. Warto tu przypomnieć, że uznanie stopnia wykorzystania rotacji koła za kategorię nadrzędną przy klasyfikacji zespołów ceramiki proponował już w połowie ubiegłego stulecia Włodzimierz Hołubowicz (1965, s. 24–32; zob. także Rzeźnik 1995, s. 32–34; Trzeciński 2016, s. 49–51; Auch 2017, s. 130–132).

nie w każdym przypadku ślady obtaczania muszą sięgać partii przydennej), odpowiadające „ceramice garncarskiej”.

Z wypełnisk pieców nr 1 i 2 oraz towarzyszącej im jamy pozyskano łącznie 1892 fragmenty ceramiki pochodzące z 286 naczyń – wyłącznie garnków¹³. Ponieważ szczegółowa analiza danych dotyczących stanu zachowania fragmentów, mas garncarskich, technik formowania, dekoracji i wypalenia wyrobów została już opublikowana (Auch, Hyrchała, Trzeciecki 2021, s. 169–224), ograniczymy się tu jedynie do omówienia relacji znalezisk do wyróżnionych kontekstów stratygraficznych. Już na wstępie należy podkreślić, że zbiór zdominowany jest przez naczynia całkowicie obtaczane – wykonane z glin wysokożelazistych, określane dalej jako „brunatne” (280 egzemplarzy) oraz surowców niskożelazistych, oznaczone jako „białe” (3 egzemplarze). Odnotowano jedynie trzy naczynia częściowo/słabo formująco obtaczane, reprezentujące wyroby brunatne.

W zbiorze ceramiki z pieca nr 1 wyróżniono 105 naczyń, wśród nich trzy częściowo obtaczane (ryc. 5). Wszystkie reprezentują grupę gatunkową ceramiki brunatnej. Zróznicowany był rozkład znalezisk w poszczególnych jednostkach stratygraficznych. W warstwie spalenizny wypełniającej spąg pieca (warstwa I) wystąpiły fragmenty ośmiu naczyń całkowicie obtaczanych, w tym 37 ułamków części przydennej jednego garnka (ryc. 5a) i pojedyncze fragmenty brzuśców siedmiu innych. Wykładkę nr 1 tworzyły fragmenty 17 naczyń, wśród nich jedno częściowo obtaczane (ryc. 5b–l). Przeważały naczynia, z których pochodziło po kilkanaście–kilkadziesiąt fragmentów, jedynie w przypadku czterech z nich dysponujemy pojedynczymi uławkami. W całości zrekonstruowano sześć egzemplarzy (ryc. 5b, d–f, h). W ośmiu przypadkach pojedyncze fragmenty naczyń wystąpiły także poniżej wykładki (warstwa I), a w jednym przypadku – powyżej (warstwa II). Z warstwy II, zalegającej pomiędzy wykładkami, pozyskano jedynie cztery pojedyncze fragmenty brzuśców garnków całkowicie obtaczanych. W skład wykładki nr 2 wchodziły fragmenty 56 naczyń, wśród nich dwa częściowo obtaczane (ryc. 5m–u). W przypadku aż 41 dysponujemy jedynie 1–3 uławkami, jedynie osiem egzemplarzy liczyło po kilkanaście–kilkadziesiąt fragmentów. W całości zrekonstruowano pięć naczyń (ryc. 5m, o, p, r, u). W 12 przypadkach pojedyncze fragmenty naczyń wystąpiły powyżej wykładki (warstwa III). Nie odnotowano naczyń z wykładki nr 2

¹³ W prezentowanych tu wyliczeniach pominięto niewielki zbiór ceramiki pochodzący z warstwy ornej.

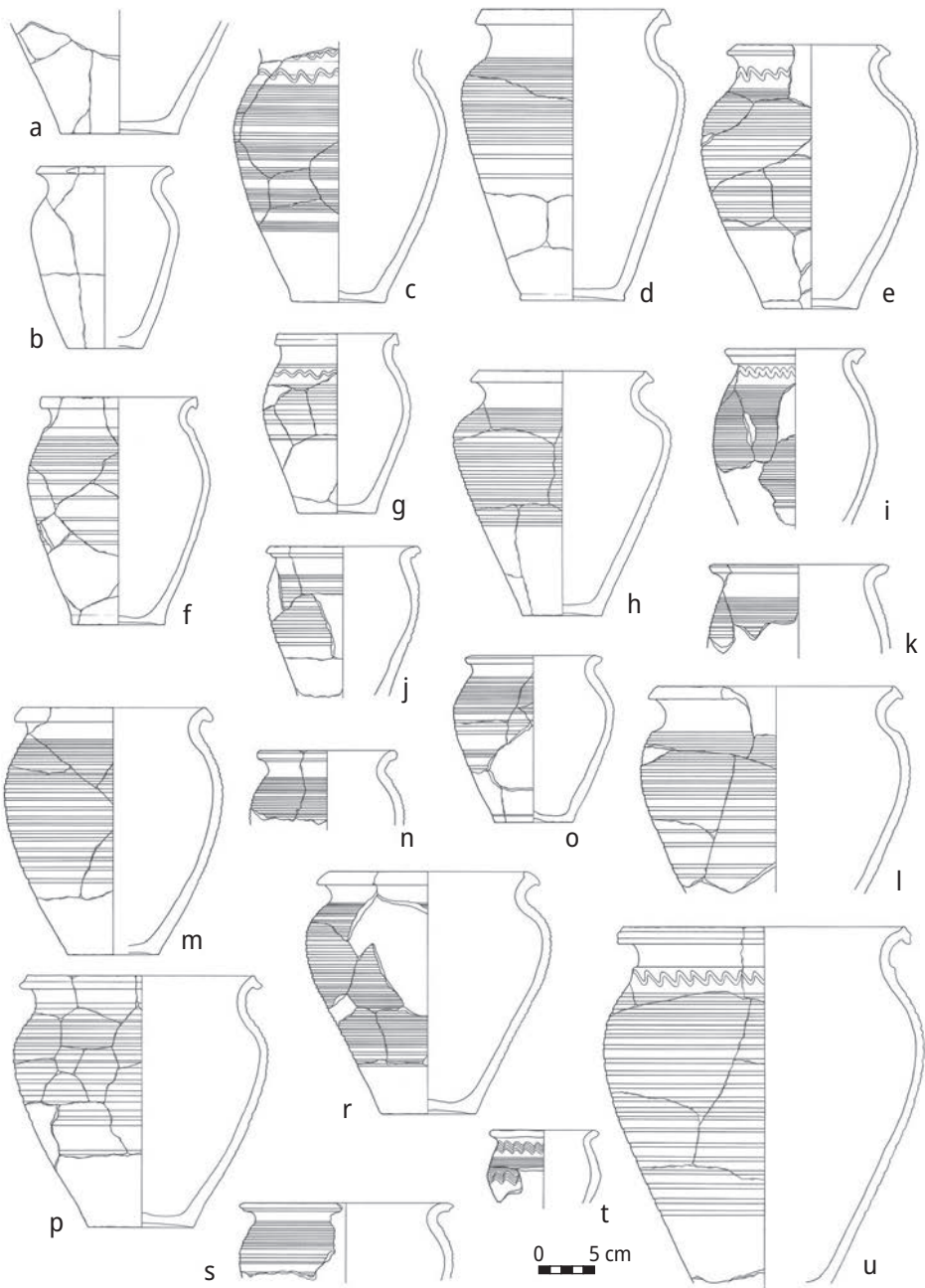
Ryc. 5. Gródek nad Bugiem, stan. 35. Wybór naczyń z pieca nr 1

a – warstwa I; b–l – wykładka 1; m–u – wykładka 2; a, c–s, u – ceramika brunatna całkowicie obtaczana; b, t – ceramika brunatna częściowo obtaczana.

Rys. M. Auch

Fig. 5. Gródek on the Bug river, site 35. Selection of ceramic sherds from furnace no. 1
a – layer I; b–l – lining 1; m–u – lining 2; a, c–s, u – brown pottery fully turned on the slow wheel; b, t – brown pottery partly turned on the slow wheel.

Drawing M. Auch

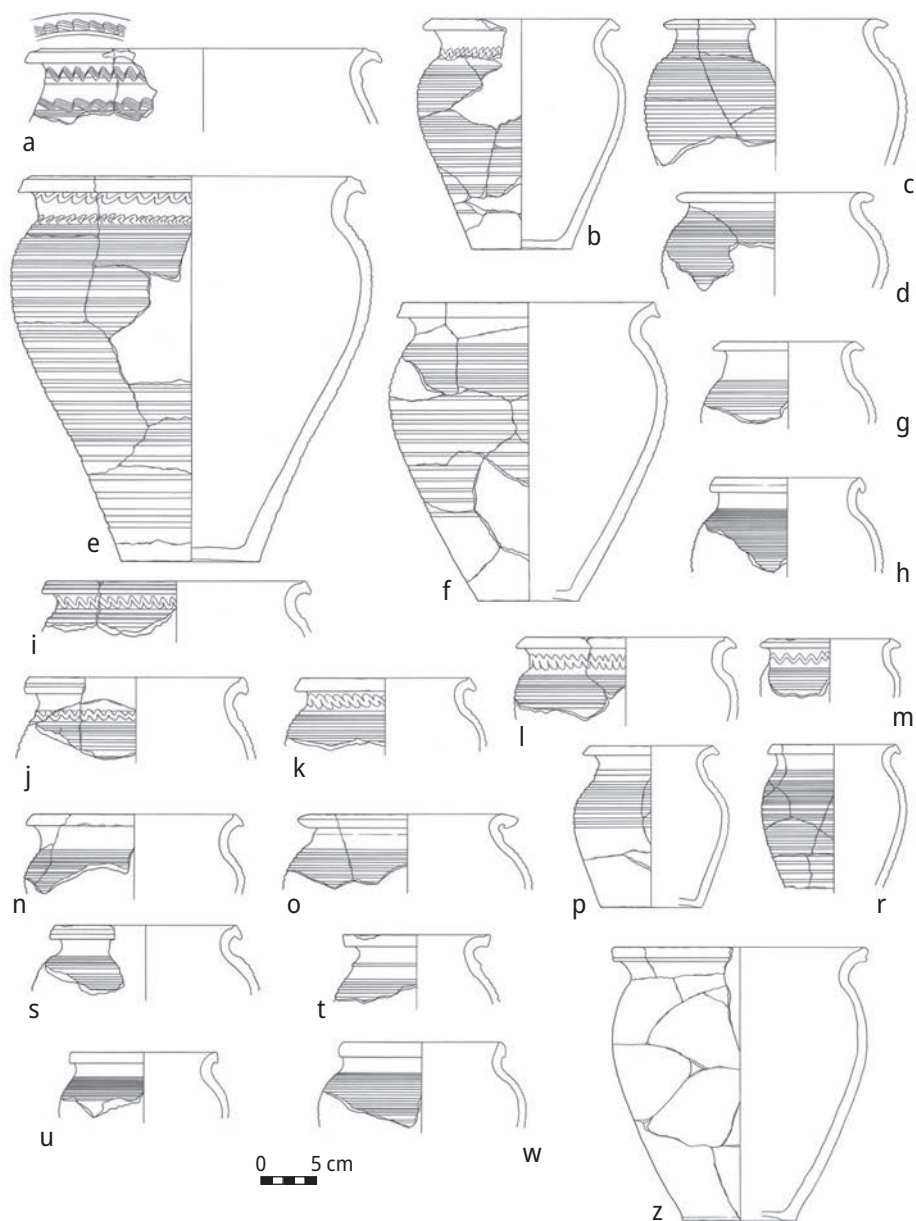
ani w warstwie II, ani w wykładce nr 1. W warstwie III, zalegającej nad wykładką nr 2, wystąpiły pojedyncze fragmenty 20 naczyń całkowicie obtaczanych.

Z pieca nr 2 pochodzi 108 naczyń całkowicie obtaczanych. Wyróżniono wśród nich dwa wyroby wykonane z glin niskożelazistych, zaliczone do grupy gatunkowej ceramiki białej (ryc. 6). Z warstwy spalenizny wypełniającej spągową część pieca pochodzą jedynie trzy fragmenty brzuśców dwóch naczyń. Wykładkę ceramiczną tworzą fragmenty 106 naczyń. W przypadku aż 59 spośród nich zachowały się jedynie 1–3 fragmenty. Z 24 naczyń pochodzą zbiory liczące powyżej 10 ułamków. W całości zrekonstruowano cztery naczynia (ryc. 6b, e, f, p). W 15 przypadkach pojedyncze fragmenty naczyń z wykładki odnotowano także powyżej, już w warstwie ornej. W dwóch przypadkach pojedyncze ułamki wystąpiły zarówno powyżej, jak i poniżej wykładki.

Z jamy towarzyszącej piecom pochodzą 73 naczynia całkowicie obtaczane, w tym jedno białe (ryc. 6z). W przypadku aż 68 spośród nich dysponujemy jedynie 1–3 fragmentami, liczniejsze zbiory pochodzą z czterech naczyń, jedynie wspomniany garnek biały został zrekonstruowany z 20 ułamków. W zbiorze z jamy nie odnotowano fragmentów naczyń z pieców.

Jak podkreślono w opublikowanym opracowaniu omawianego tu zbioru naczyń, jego najbardziej charakterystyczną cechą jest stosunkowo duża jednolitość stylistyczna, wyrażająca się zarówno w dominacji naczyń brunatnych całkowicie obtaczanych, stosunkowo ograniczonym repertuarze form wylewów i wątków zdobniczych. Niewielkie są też różnice w dystrybucji wymienionych cech w zespołach z obiektów. Należy jedynie zwrócić uwagę na ograniczenie występowania naczyń częściowo obtaczanych do pieca nr 1, z kolei wyroby białe odnotowano w piecu nr 2 i w jamie przypiecowej. Wśród garnków brunatnych przeważają zdecydowanie naczynia z wylewami wychylonymi na zewnątrz, pionowo lub ukośnie ściętymi, w systematyce zaproponowanej dla ceramiki z Gródka oznaczone jako typ III, zwłaszcza odmiany III-6, III-11 i III-18. Niewielki jest odsetek wylewów pogrubionych (typ VIII) i profilowanych (typ VII). Naczynia dekorowano poziomymi żłobkami dookołnymi wykonanymi rylcem, niekiedy uzupełnianymi linią falistą, także rytą z pomocą rylca, sporadycznie spotykamy analogiczne motywy wykonane przy użyciu grzebyka. Dzięki stosunkowo dużej serii naczyń zachowanych w całości lub przynajmniej w górnej partii (43 egzemplarze) możliwe jest przeprowadzenie analizy zróżnicowania form, opartej przede wszystkim na relacjach między elementami budującymi profil naczynia (wylew, szyjka, brzusiec) oraz wybranych cechach metrycznych (średnica wylewu, największej wydętości brzuśca, dna, wysokość naczynia). Na tej podstawie można wyróżnić sześć typów form, pokrótce scharakteryzowanych poniżej.

Typ 1 (15 egzemplarzy) to garnki wysokie (wysokość naczynia większa niż średnica największej wydętości brzuśca, o strukturze trójelementowej (brak lub silnie zredukowana szyjka), z największą wydętością brzuśca położoną w połowie wysokości naczynia lub nieco powyżej (ryc. 5b, c, f, g, i, k, m–o, u; 6j, p, r, t). Typ 2 (siedem egzemplarzy) to także garnki wysokie, różniące się od naczyń typu 1 zaznaczoną wklęsłą szyjką i położeniem największej wydętości brzuśca w 2/3 wysokości naczynia lub nieco powyżej (ryc. 5d, e, h; 6h, k–n, s). Typ 3 (14 egzemplarzy)

Ryc. 6. Gródek nad Bugiem, stan. 35. Wybór naczyń z pieca nr 2 (a-w) i jamy przypiecowej (z); a-t – ceramika brunatna całkowicie obtaczana; u-z – ceramika biała całkowicie obtaczana.

Rys. M. Auch

Fig. 6. Gródek on the Bug river, site 35. Selection of pottery vessels from furnace no. 2 (a-w) and the baking pit by the furnace (z); a-t – brown pottery fully turned on the slow wheel; u-z – white pottery fully turned on the slow wheel.

Drawing M. Auch

to naczynia o wysokości równej lub mniejszej niż średnica największej wydętości brzuśca, zaznaczonej wklęsłej szyjce i największej wydętości brzuśca położonej w 2/3 wysokości naczynia lub nieco powyżej (ryc. 5l, p–s; 6a, b, e, f, i, u, z). Do typu 4 (cztery naczynia) zaliczono naczynia o silnie wydętym brzuścu z największą wydętością w 2/3 wysokości naczynia lub nieco powyżej (ryc. 6c, d, o, w). Typ 5 to dwa naczynia pozbawione wyodrębnionej szyjki i brzuścu o profilu zbliżonym do dwustożkowatego (ryc. 5j, t). Do typu 6 zaliczono jeden garnek, charakteryzujący się wyraźnie wyodrębnioną, stożkową szyjką (ryc. 6g).

Analiza współwystępowania typów naczyń w obiektach wskazuje na pewne prawidłowości. W zespole określonych typologicznie naczyń z pieca nr 1 nieco ponad połowę stanowią okazy o formie reprezentującej typ 1 (10 egzemplarzy, jeden częściowo obtaczany). Obok nich odnotowano cztery naczynia typu 3, trzy – typu 2 i dwa – typu 5 (jedno częściowo obtaczane). Z kolei w zespole z pieca nr 2 najczęściej rejestrowano naczynia typu 3 (dziewięć egzemplarzy). Udziały naczyń o formach typów 1 (pięć egzemplarzy), 2 (cztery egzemplarze) i 4 (cztery egzemplarze) są wyrównane, jedno naczynie zaliczono do typu 6.

Analiza naczyń pozwala zatem, pomimo znacznej jednolitości zbioru, wskazać pewne różnice między zespołami z poszczególnych obiektów. W piecu nr 1 wystąpiły naczynia brunatne, w tym nieliczne częściowo obtaczane, reprezentujące przede wszystkim formy zaliczone do typu 1. W piecu nr 2 znajdowały się wyłącznie naczynia całkowicie obtaczane, brunatne i nieliczne białe. Najczęściej rejestrowano naczynia o formach typu 3, wyraźnie mniej licznie reprezentowane były typy 1, 2 i 4. W jamie przypiecowej odnotowano fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych, brunatnych i białych, jedyny zrekonstruowany garnek zaliczono do typu 3. Warto także wskazać na pewne różnice w dystrybucji sklasyfikowanych form naczyń w obrębie zbioru z pieca nr 1. W starszej stratygraficznie wykładce nr 1 odnotowano sześć naczyń typu 1, trzy typu 2 i po jednym – typów 3 i 5. Z kolei z wykładki nr 2 pochodzą cztery naczynia typu 1, trzy typu 3 i jedno typu 5. Różnice w strukturach zbiorów mogą wskazywać, że piec nr 1 wybudowano nieco wcześniej niż piec nr 2. Nie można jednak wykluczyć, że są one efektem odmiennych wyborów dokonywanych przy selekcji naczyń użytych do wykonania wykładek. Przypomnijmy, że w starszej wykładce pieca nr 1 znalazło się zaledwie 17 naczyń, reprezentowanych przez egzemplarze zrekonstruowane w całości lub w znacznej części, podczas gdy wykładkę nr 2 tworzyły fragmenty aż 56 naczyń, z reguły pojedyncze. Podobną sytuację odnotowano w przypadku wykładki w piecu nr 2 (108 naczyń, z reguły pojedyncze fragmenty). Podkreślić także należy, że w niewielkich seriach fragmentów naczyń z warstw reprezentujących najstarsze fazy użytkowania obu pieców odnotowano wyłącznie wyroby brunatne całkowicie obtaczane.

Podsumowując, można zatem stwierdzić, że zarówno dane stratygraficzne, jak i analiza dystrybucji cech stylistycznych naczyń pozwalają – choć z pewną ostrożnością – określić chronologię względną omawianej grupy obiektów. Nie można wykluczyć – ani potwierdzić – że oba piece powstały w tym samym czasie, choć charakter warstw i skład znalezisk zalegających w ich spągach są do siebie zbliżone. Niewątpliwie wykładka 1 w piecu nr 1 jest śladem pierwszej przebudowy

tego obiektu, po której, zapewne w stosunkowo niedługim czasie – doszło do kolejnej, którą dokumentuje wykładka nr 2. Zbiór naczyń z niej pochodzący jest pod względem stopnia rozdrobnienia, a po części zestawu form, zbliżony do wykładki wyznaczającej przebudowę pieca nr 2. Tę ostatnią można zatem uznać za równoczesową lub – co wydaje się tak samo prawdopodobne – nieco młodszą od drugiej przebudowy pieca nr 1. Przynajmniej przez pewien czas oba piece mogły funkcjonować równolegle, brak jest jednak podstaw, aby stwierdzić, czy piec nr 2 działał dłużej niż piec nr 1, a jeśli tak – to jak długo. Brak też podstaw do rozstrzygnięcia, kiedy powstała towarzysząca piecom jama. Data ^{14}C uzyskana z kości zwierzęcej, którą odnaleziono w partii spągowej jamy, jest niemal identyczna jak data z pieca nr 1, z ziarna pobranego spod fragmentów naczyń użytych do jego drugiej przebudowy. Można zatem założyć, że jama przypiecowa powstała nie później niż po pierwszej przebudowie pieca 1. Nie można również wykluczyć, że wykopano ją równocześnie z budową pieca nr 1. Charakter wypełniska oraz stan zachowania pochodzących z niego fragmentów ceramiki pozwalają jedynie stwierdzić, że jej zasypanie nastąpiło w tym samym czasie lub nieco później, co ostateczne zaprzestanie użytkowania obu pieców.

CERAMIKA Z PIECÓW – PROBLEM DATOWANIA

W opublikowanym opracowaniu omawianego tu zbioru podkreślaliśmy stosunkowo dużą jednolitość stylistyczną ceramiki z pieców, choć nie wykluczaliśmy niewielkich różnic chronologicznych między zbiorami z pieców nr 1 i 2. Wskazywaliśmy także, że analizowane cechy stylistyczne i formalne w pełni odpowiadają charakterystyce starszego horyzontu ceramiki wczesnośredniowiecznej z Gródka. Stwierdziliśmy jednocześnie, że: „Nikły udział naczyń częściowo obtaczanych, dominacja wyrobów całkowicie obtaczanych z wylewami typu III oraz obecność pojedynczych naczyń białych (I) pozwalają zawęzić chronologię do XI w., ze wskazaniem na jego drugą połowę” (Auch, Hyrchała, Trzeciecki 2021, s. 178). Różnica między datami radiowęglowymi a „tradycyjnym” datowaniem ceramiki wynosi zatem co najmniej 150 lat.

Należy podkreślić, że podczas analizy chronologii wspomnianego starszego horyzontu ceramiki z Gródka zwróciliśmy uwagę na wcześniejsze, sięgające IX w., datowania zespołów naczyń z wysokim udziałem egzemplarzy całkowicie obtaczanych, pochodzących przede wszystkim ze stanowisk kultury rajkowieckiej¹⁴ na

¹⁴ W polskiej literaturze przedmiotu termin „kultura rajkowiecka” pojawia się rzadko, zastępowany przez ogólne określenia, takie jak „zespoły typu Łuka Rajkowiecka”, „ceramika typu Łuka Rajkowiecka”, czy „kultura Łuka Rajkowiecka” (tak np. w Auch, Trzeciecki 2021, s. 114 nn.; zob. też m.in. Poleski 2013; Pankiewicz 2020; Skrzyńska 2021). W niniejszym tekście przyjęliśmy najszerzej przyjęte i utrwalone już w ukraińskiej literaturze określenie „kultura rajkowiecka”, odnoszone do szerokiego spektrum zjawisk kulturowych rejestrowanych między górnym i środkowym Bugiem i łukiem Karpat a środkowym Dnieprem, i datowanych na VII/VIII–IX/X w. (zob. m.in. Mihajlina 2007, s. 10–21, tam też dalsza literatura).

terenie Ukrainy, a także z kilku stanowisk w Małopolsce wschodniej. Jednak *a priori* odrzuciliśmy możliwość podobnie wczesnej chronologii naczyń całkowicie obtaczanych z Gródka, w tym ceramiki z omawianych tu pieców. Oczywiście, stan publikacji dobrze datowanych zespołów ceramiki ze stanowisk Wołynia i Podola jest daleki od zadowalającego, wydaje się jednak, że przeważało tu silnie zinternalizowane, choć nie sformułowane *explicite* przekonanie o nieuniknionym opóźnieniu w przyjmowaniu innowacyjnych technik formowania naczyń na obszarach nad górnym Bugiem, przede wszystkim względem „państwowotwórczych” centrów Wielkopolski i Małopolski zachodniej. Wystarczy choćby porównać, ile miejsca w monografii poświęciliśmy rozważaniom o upowszechnianiu się naczyń całkowicie obtaczanych w dorzeczu Warty i Odry, a ile – o wiele istotniejszym dla studiów nad ceramiką z Gródka – danym dotyczącym rozległych obszarów między dorzeczem górnego Bugu i środkowego Dniepru (Auch, Trzeciecki 2021, s. 113–119, 141–142). Wydaje się zatem zasadne ponowne przyjrzenie się wybranym zespołom wcześniej datowanych naczyń całkowicie obtaczanych z obszarów geograficznie i kulturowo bliższych zespołowi osadniczemu w Gródku niż wczesnopiastowskie grody Wielkopolski.

Rozpoczynając krótki przegląd stanu badań nad rozpowszechnieniem się ceramiki całkowicie obtaczanej na obszarach między środkowym Dnieprem a górnym i środkowym Bugiem, należy zwrócić uwagę na pewne uwarunkowania metodologiczne obecne w archeologii radzieckiej, a silnie wpływające na proponowaną wówczas chronologię zarówno znalezisk, jak i analizowanych zjawisk. „Obowiązującą” ramą interpretacyjną było założenie o ścisłym związku zmian technologicznych, ujmowanych w kategoriach „postępu”, a zwłaszcza upowszechniania się innowacji, z ewolucją stosunków gospodarczych i społecznych. Efektem był ciąg przyczynowo-skutkowy, w którym całkowite obtaczanie uznawano za materialny ślad wykształcenia się wyspecjalizowanego rzemiosła, co sygnalizowało postępującą „feudalizację” stosunków społecznych, świadczącą z kolei o zaawansowanym procesie formowania się państwa z jego administracją, siecią ośrodków produkcji i wymiany, i wreszcie – wyspecjalizowanym rzemiosłem. Klasyczny dla tego ujęcia obraz ewolucji wytwórczości garncarskiej wczesnośredniowiecznej Rusi dał już pod koniec lat czterdziestych XX w. Borys Rybakow (1948, s. 71–76, 163–184). Do jego utrwalenia przyczyniła się monumentalna praca Aleksandra Bobrinskigo (1978), której wpływ na metodologię badań wczesnośredniowiecznej ceramiki można porównać z książkami Włodzimierza Hołubowicza. Dość wspomnieć, że autor wyróżnił 17 odmian formowania naczyń na kole, poczynając od użycia go jako obrotowej podstawki, a kończąc na toczeniu wyrobu z jednego kawałka gliny. Następstwo kolejnych technik było, rzecz jasna, sprzęgnięte z kolejnymi etapami ewolucji społeczeństwa Rusi „od plemienia do państwa”. Wedle tego schematu zamieszkujący Podnieprze Słowianie, do IX w. wyrabiający wyłącznie naczynia lepiące ręcznie, stopniowo doskonalili umiejętność wykorzystania rotacji koła, aby pod koniec X w. opanować technikę silnie formującego obtaczania i przystąpić do wytwarzania ceramiki „garncarskiej” (Bobrinskij 1978, s. 23–66, 190–193). Nieprzypadkowo zapewne finał tego procesu zbiega się z latami panowania Włodzimierza Wielkiego, uznawanymi za czas ostatecznego uformowania się Rusi Kijowskiej.

Ten pozornie logiczny schemat na długo zaciążył nad datowaniem zespołów ceramiki z obszarów wschodniej Słowiańszczyzny. Jest on obecny przede wszystkim w pracach starszych, w tym klasycznych już dla studiów nad materiałami kultury rajkowieckiej (zob. m.in. Gončarov 1963; Rusanova 1973). Widoczny jest także w monografiach wydanych stosunkowo niedawno, uwzględniających nowe badania i nowe metody datowania (zob. m.in. Mihajlina 2007, s. 10 nn.). Niezależnie jednak od przyjmowanych ogólnych ram periodyzacji „rozwoju garncarstwa”, autorzy cytowanych prac podkreślają obecność pojedynczych naczyń całkowicie obtaczanych w zespołach kultury rajkowieckiej już w IX w., natomiast ich upowszechnienie nastąpić miało dopiero w toku następnego stulecia (Gončarov 1963, s. 309–314; Rusanova 1973, s. 10–15; Mihajlina 2007, s. 27–40). Należy tu podkreślić, że wymienione wyżej opracowania mają charakter syntetyczny, z konieczności też informacje o strukturze poszczególnych zespołów są ogólne, uogólniony jest też zawarty w nich obraz przemian rzemiosła garncarskiego. Niewiele wnosi tu większość publikacji materiałów z badań poszczególnych stanowisk, rzadko wychodzących poza standard wstępnego sprawozdania z badań bądź ogólnej informacji o znaleziskach (podsumowanie stanu badań i literatura: Wojcešuk 2004; Hupalo 2005; Manigda 2018), choć należy podkreślić, że sytuacja ta ulega zmianie w ostatnich latach. Skoncentrujemy tu zatem naszą uwagę na wybranych opracowaniach, prezentujących dobrze datowane zespoły źródeł.

Problematyka przemian technik wyrobu naczyń zajmuje dużo miejsca w wydanej na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. monografii wczesnosłowiańskiej ceramiki z lewobrzeża środkowego Dniepru (Petrašenko 1992, s. 36–46). Na podstawie porównań dobrze datowanych zespołów autorka datuje pojawienie się naczyń całkowicie obtaczanych na IX w., zaznacza jednak, że upowszechnienie się tej techniki formowania miało charakter stopniowy i dokonało się dopiero w stuleciu następnym. Nad środkowym Dnieprem udział naczyń całkowicie obtaczanych w zespołach z IX w. nie przekraczał 30%, a obok zespołów ze stosunkowo wysokim ich odsetkiem, jak ceramika z grodziska Monastyrok czy z Kijowa, w zestawieniu dominują stanowiska, na których naczyń tej grupy brak lub reprezentują ją pojedyncze egzemplarze (Petrašenko 1992, s. 38–40, tabl. 3; zob. także Maksimov, Petrašenko 1980, s. 12–14, ryc. 7–9)¹⁵. Pod względem form omawiana grupa zdominowana jest przez wysokie garnki o jajowatym brzuścu, nawiązujące do wyróżnionych w zespole z Gródka form typów 1 i 2. Najliczniej występują one w zespołach datowanych na połowę IX – połowę X w. (Petrašenko 1992, s. 62–64, 82–84, ryc. 20: 6–8; 21: 1–5; tabl. 11). Nieco bardziej przysadziste, esowate garnki, zbliżone do typu 3, bardziej

¹⁵ Jedynie na marginesie można tu zaznaczyć, że nie są to najstarsze naczynia wykonane na kole garncarskim ze środkowego Podnieprza. Naczynia całkowicie i – co istotne – silnie formująco obtaczane występują, niekiedy w znacznych ilościach, na stanowiskach wiązanych z kulturą Pieńkowska, w tym na znanym grodzisku w Pastyrskoje. Zarówno kwestia ich genezy, jak i roli w adaptacji koła garncarskiego na wschodniej Słowiańszczyźnie jest dyskutowana, należy jednak podkreślić, że naczynia te pod względem stylistyki form i dekoracji reprezentują zupełnie inny nurt niż omawiana tu ceramika całkowicie obtaczana kultury rajkowieckiej (Volodarc' -Urbanovič, Skiba 2011, tam dalsza literatura).

charakterystyczne są dla schyłku IX i X w., a analogiczne formy charakterystyczne są dla stylistyki garncarstwa Rusi Kijowskiej w kolejnym stuleciu. Naczynia całkowicie obtaczane są z reguły zdobione, najczęściej żłobkami dookolnymi wykonanymi rylcem, niekiedy uzupełnianymi linią falistą. Stosunkowo rzadkie są motywy dookolne i faliste wykonane grzebykiem (Petrašenko 1992, s. 84–86, ryc. 20: 4, 5; 21: 6–9, 22).

Interesujących danych dotyczących upowszechniania się ceramiki całkowicie obtaczanej w środowisku kultury rajkowieckiej dostarczają też – najlepiej chyba rozpoznane i opracowane – stanowiska z górnego i środkowego Podniestrza. Próbę periodyzacji kultury rajkowieckiej, opartej – co godne podkreślenia – nie na ogólnych schematach „rozwoju rzemiosła”, ale na analizie porównawczej zespołów z dobrze datowanych stanowisk o rozpoznanej stratygrafii, zaproponował ostatnio Michajło Filipczuk (2008). W jego ujęciu upowszechnienie się naczyń całkowicie obtaczanych nie jest efektem stopniowej ewolucji, a dokonuje się stosunkowo szybko, w trzeciej tercji IX w. Autor wiąże to zjawisko z szeregiem zmian w strukturze osadnictwa kultury rajkowieckiej, których najbardziej widocznym przejawem jest budowa grodów. Jego zdaniem nieprzypadkowa jest zbieżność tych wydarzeń z przemianami dokonującymi się w środkowej Europie w okresie wzrostu i upadku Wielkich Moraw (Filipczuk 2008, s. 80–84, 94–95). Co godne podkreślenia, prezentowane zestawienia wskazują, że naczynia całkowicie obtaczane nie pojawiają się jednocześnie na całym badanym obszarze. Dla schyłku IX i początku X w. charakterystyczne są dwa typy stanowisk – z naczyniami ręcznie lepionymi i częściowo obtaczanymi lub z naczyniami całkowicie obtaczanymi, którym niekiedy towarzyszą nieliczne częściowo obtaczane (Filipczuk 2008, s. 82, ryc. 21, 29). Najbardziej reprezentatywnym dla tej ostatniej grupy jest grodzisko Plisnesk. Tu naczynia całkowicie obtaczane dominują już w najstarszych zespołach ceramiki, datowanych na okres po połowie IX w. W repertuarze form znajdujemy charakterystyczne dla Gródka wysokie naczynia o jajowatym brzuścu i o formach esowatych, z reguły zdobione żłobkami dookolnymi i liniami falistymi wykonanymi rylcem. Odnotowano wśród nich także nieliczne wyroby z białej gliny, których liczba stopniowo rośnie w stuleciu następnym (Filipczuk 2008, s. 83, ryc. 26–29; starsze badania – Kučera 1961; 1962, s. 46–48, ryc. 19).

Przy okazji omawiania problematyki wczesnośredniowiecznej ceramiki górnego Podniestrza warto też zwrócić uwagę na zespoły naczyń z tzw. okrągłych grodzisk położonych dalej na południe, w międzyrzeczu Dniestru i Prutu. Obiekty te, badane od lat pięćdziesiątych XX w., uznawane były za południowo-zachodnią prowincję kultury rajkowieckiej i, zgodnie z obowiązującym wówczas schematem, datowano je na schyłek IX–X/XI w. Obecnie identyfikacje te są dyskutowane, zwraca się też uwagę na liczne i wyraźne ślady oddziaływań zarówno środkowoeuropejskich, jak i koczowników Wielkiego Stepu w kulturze materialnej omawianych grodzisk, manifestujących się w formach ozdób, części stroju, militariach i monetach. Jest to o tyle istotne, że prawie 100% znalezisk ceramiki z tych stanowisk to naczynia całkowicie obtaczane, które dzięki dobrym wyznacznikom chronologicznym możemy bez wątpliwości odnosić do IX w. Co godne podkreślenia, w repertuarze form przeważają naczynia zbliżone do wydzielonych w omawianym tu zbiorze typów 1, 2 i 3, podobna jest też stylistyka zdobienia. Należy także zaznaczyć, że niektórzy badacze

wskazują na stylistyczne związki tej ceramiki z naczyniami całkowicie obtaczanymi wyrabianymi w ośrodkach państwa wielkomorawskiego (Rabinovič, Rábceva 2016, tam też dalsza literatura).

Analogiczne do omówionych wyżej zespoły naczyń znamy także z obszarów między górnym Bugiem i środkową Wisłą. W przypadku kilku z nich badacze postulowali stosunkowo wczesne, sięgające IX w., datowanie. Należy jednak zaznaczyć, że weryfikację proponowanej chronologii znacznie utrudnia charakter publikacji dużej części zbiorów ceramiki, z reguły ograniczony do ogólnego opisu, brak też z reguły danych ilościowych. Kolejnym problemem jest niewielka liczba tzw. niezależnych wyznaczników chronologicznych lub brak danych pozwalających powiązać je z zespołami naczyń. Choć sytuacja ta ulega stopniowo poprawie, nasze wnioski wciąż obciążone jest znacznym stopniem ogólności.

Tu przywołane zostaną przede wszystkim stanowiska mające dobre, niezależne wyznaczniki chronologiczne. Do najstarszych, a jednocześnie najbardziej znanych należy gród w Chodliku, gdzie naczynia obtaczane całkowicie (a przynajmniej poniżej największej wydętości brzuśca), ze względu na specyfikę form i zdobienia zwane „chodlikowskimi”, pojawiają się już w najstarszej fazie i występują licznie aż do końca funkcjonowania grodu¹⁶. Dzięki tzw. zabytkom datującym i datowaniu radiowęglowemu okres ten można zamknąć między co najmniej początkiem a schyłkiem IX w. (Gardawski 1970, s. 103–110; Hoczyk-Siwkova 2004, s. 55–57; Miechowicz 2018, s. 35 nn.). Należy jednak podkreślić istotne różnice stylistyczne między ceramiką „chodlikowską” a naczyniami z Gródka. O ile bowiem w zbiorze garnków z Chodlika łatwo można znaleźć okazy o formach analogicznych do najliczniej reprezentowanych w naszym zbiorze typów 1, 2 i 3, podobnie jak i odmiany ukształtowania wylewów, to naczynia zdobione są przede wszystkim przy zastosowaniu grzebyka, najczęściej motywem naprzemiennie umieszczanych pasm poziomych żłobków i linii falistych.

Całkowicie obtaczane garnki dekorowane poziomymi żłobkami i liniami falistymi wykonanymi rylcem są natomiast charakterystyczne dla dwóch dobrze datowanych grodów położonych w sąsiedztwie Chodlika – Żmijowisk i Kłodnicy. W zbiorze ze Żmijowisk (schyłek IX–X w.) naczynia całkowicie obtaczane stanowią podstawową masę materiału, choć do czasu pełnego opracowania brak jest danych o szczegółowych proporcjach (Hoczyk-Siwkova 2004, s. 57–58; Miechowicz 2018, s. 50–51). Znaleziska ceramiki z badań grodziska w Kłodnicy (X – początek XI w.) czekają jeszcze na opracowanie. Na obecnym etapie można jedynie stwierdzić, że odkryto tam wyłącznie naczynia całkowicie obtaczane, zdobione żłobkami dookołnymi wykonanymi rylcem (Miechowicz 2018, s. 56–59; Dzieńkowski, w druku).

Informacje o znaleziskach naczyń całkowicie obtaczanych pochodzą także z innych datowanych na IX–X w. stanowisk położonych między Bugiem i Wisłą. Należy tu wymienić przede wszystkim osadę na wzgórzu „Czwartek” w Lublinie.

¹⁶ Naczynia całkowicie obtaczane współwystępują w Chodliku z ceramiką ręcznie lepioną i częściowo obtaczaną, przynajmniej w początkowym okresie funkcjonowania grodu (Hoczyk-Siwkova 2004, s. 57). Trudno jednak określić proporcje grup technicznych, jak również udziały poszczególnych form i wątków zdobniczych, bowiem ceramika z Chodlika nie doczekała się dotąd monografii.

Esowate garnki dekorowane z reguły przy użyciu grzebyka, wyraźnie nawiązujące do naczyń „chodlikowskich”, występują tam w najmłodszych stratygraficznie półziemiankach. Stanisława Hoczyk-Siwkova datowała tę grupę ceramiki na IX w. – przede wszystkim na podstawie analogii z naczyniami z Chodlika, bowiem badania na wzgórzu „Czwartek” nie dostarczyły zabytków datujących (Hoczyk-Siwkova 1978, s. 213–216, ryc. 14–17). Dla omawianej tu problematyki istotne są także dane dotyczące ceramiki z zespołu osadniczego w Podebłociu, pow. garwoliński, położonego nad Wisłą, około 50 km na północ od Chodlika, dobrze datowanego serią analiz radiowęglowych. Naczynia całkowicie obtaczane pojawiają się tu stosunkowo wcześniej, bo już w IX w. Ich udział systematycznie rośnie w toku X w., choć – ponownie – brak pełnego opracowania materiałów utrudnia bardziej szczegółowe analizy (Barford, Marczak 1992).

Warto w tym miejscu wspomnieć także grodzisko w Zdziechowicach, pow. stalowowolski. Pozyskano z niego stosunkowo dużą serię naczyń całkowicie obtaczanych, dekorowanych żłobkami dookolnymi wykonanymi rylcem, o formach esowatych, zarówno wysokich, jak i przysadzistych. Współwystępowały one z niewielkimi liczebnie seriami wyrobów częściowo obtaczanych, z reguły niezdobionych. Dla omawianych naczyń udało się uzyskać daty termoluminescencyjne, wskazujące na IX–X w. Tak też wstępnie wydatowane zostało grodzisko. Ostatecznie jednak autorzy badań, biorąc pod uwagę wysoki odsetek zbyt „progresywnej” jak na IX w. ceramiki całkowicie obtaczanej, „zawężili” chronologię obiektu do bezpiecznego przedziału 2 poł. X – początku XI w. (Florek, Sowa 2005, s. 152, ryc. 4–8). Jest to przykład znamienny, wskazujący jednocześnie, że wiele innych stanowisk z naczyniami całkowicie obtaczanymi z międzyrzecza Bugu i Wisły, gdzie nadal datowania radiowęglowe oraz dendrochronologiczne są rzadkością, mogło zostać sztucznie „odmłodzonych”. Z drugiej strony, należy też wskazać stosunkowo liczną już grupę stanowisk pewnie datowanych na IX i X w., na których naczynia całkowicie obtaczane nie występują lub stanowią znikomy odsetek zbiorów. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku ceramiki ze starszej fazy grodziska w Busównie, pow. chełmski i w Tarnowie, pow. chełmski, a także z osady otwartej w Horodysku, pow. chełmski (Dzieńkowski 2021, s. 234–235, 333–336, 355–357, 378–380, tam też dalsza literatura).

Obecność naczyń całkowicie obtaczanych odnotowano także na „plemiennych” grodziskach środkowego Pobuża. Co godne podkreślenia, zawsze współwystępowały tam z naczyniami ręcznie lepionymi lub częściowo obtaczanymi. Spośród stanowisk datowanych dendrochronologicznie lub radiowęglowo na IX–X w. należy wymienić przede wszystkim grodzisko w Niewiadomej, pow. sokołowski i w Krzesku-Królowej Niwie, pow. siedlecki (Skrzyńska 2021, s. 76–80, 221–225, tam dalsza literatura). Należy także wspomnieć o całkowicie obtaczanych naczyniach z grodziska w Klimach, pow. łosicki, datowanego radiowęglowo na 2 poł. IX w. Co godne podkreślenia, jedną z dat uzyskano z tzw. nagarów na powierzchni jednego z naczyń (Żukowski 2008, s. 167–168). Jak wskazują wyniki ostatnio prowadzonych badań, wyroby całkowicie obtaczane licznie występują też w zespołach z datowanych na schyłek IX i X w. grodzisk w dorzeczu górnej Narwi, m.in. w Trzciance, pow. sokółski i Zbuczu, pow. hajnowski (Skrzyńska 2021, s. 205–209, tam dalsza literatura).

Warto podkreślić, że do czasu uzyskania dat radiowęglowych i dendrochronologicznych omawiane wyżej grodziska datowano na XI–XII w., właśnie na podstawie wysokiego odsetka naczyń całkowicie obtaczanych¹⁷.

WNIOSKI

Wykonanie serii datowań ¹⁴C szczątków organicznych z pieców odkrytych na stanowisku nr 35 w Gródku wskazało na rozbieżności między „tradycyjnymi” a „przyrodniczymi” – by ująć rzecz w skrócie – metodami datowania wczesnośredniowiecznych obiektów i znalezisk. Zaowocowały one koniecznością ponownego spojrzenia zarówno na opracowany już materiał, jak i na założenia przyjęte przy wyznaczaniu na jego podstawie chronologii omawianych tu obiektów. Podsumowując, możemy z dużą dozą pewności stwierdzić, że uzyskane daty są wiarygodne – próbki nie pochodzą z kontekstów wtórnych, czy przekształconych przez procesy podepozycyjne – i pozwalają określić czas funkcjonowania pieców na lata 800–900 AD. Jednocześnie nakazują znaczące korekty w datowaniu pochodzącej z nich ceramiki, sprzecznym z tzw. ogólną wiedzą o periodyzacji przemian technologicznych wczesnośredniowiecznego garncarstwa na ziemiach polskich.

Dane dotyczące kontekstu archeologicznego omawianych naczyń wskazują jednoznacznie, że ich depozycja była powiązana czasowo i funkcjonalnie z użytkowaniem pieców. Co więcej, w świetle przytoczonych przykładów innych zespołów ceramiki datowanie omawianych naczyń na okres między połową IX a początkiem X w. nie wydaje się nieprawdopodobne. Tak wczesna obecność naczyń całkowicie obtaczanych nad górnym Bugiem nie jest też niczym zaskakującym. Wręcz przeciwnie – podobne zjawiska mają miejsce, co prawda z różnym natężeniem i na różną skalę, na całym szerokim obszarze między środkową Wisłą, Bugiem i Dnieprem. Nie wydają się one jednak być efektem stopniowego postępu technicznego, harmonijnie sprzęgniętego z jednokierunkową i nieuniknioną w perspektywie dziejowej ewolucją form organizacji społecznej i politycznej. Stanowią raczej materialny ślad dynamicznych zmian kulturowych dokonujących się w toku IX w. w tej części Europy, sygnalizujący różną otwartość na innowacje. Wszystko bowiem wskazuje na to, że nowe techniki produkcji i propozycje stylistyczne nie były przyjmowane

¹⁷ Ostatnim przykładem, nie związanym bezpośrednio z górnym i środkowym Pobuzem, ale interesującym zarówno pod względem znalezisk, jak i kłopotów z ustaleniem ich chronologii, są zespoły naczyń całkowicie obtaczanych z osady w Nowej Hucie-Mogile. Na podstawie cech technologicznych należałoby je datować na XI w., jednak pozyskane z tych samych kontekstów stratygraficznych przedmioty metalowe (militaria, narzędzia, fragment grzywny siekieropodobnej) o wyraźnych nawiązaniach południowych, sugerują datowanie obejmujące raczej 2 poł. IX – początek X w. Technika wykonania, formy i stylistyka dekoracji omawianych naczyń także znajdują analogie w ośrodkach garncarskich państwa wielkomorawskiego. Pomimo to, zdecydowana większość badaczy nadal datuje tę grupę ceramiki najwcześniej na „zaawansowany wiek X”, wkładając niekiedy niemały wysiłek w udowodnienie, że wspomniane wyżej zabytki datujące są stratygraficznie starsze od obiektów w których je znaleziono(!) i z omawianymi naczyniami nie mają żadnego związku (szerzej: Pankiewicz 2020, s. 361–364, ryc. 48–50; tam 2022, s. 143–145, tam dalsza literatura).

wszędzie w tym samym czasie. Dane dotyczące stanowisk polskich i ukraińskich wskazują raczej na istnienie swoistych „wysp” – miejsc takich jak Chodlik, Plisnesk, czy grody z międzyrzecza Prutu i Dniestru – będących centrami lokalnych wspólnot lub władztw, otwartych na dalekie niekiedy kontakty ponadregionalne, być może podkreślających swój szczególny status poprzez odróżnianie się od lokalnego „interioru” nawet przedmiotami tak banalnymi i uwikłanymi w życie codzienne, jak naczynia gliniane. Niewykluczone, że jednym z takich centrów był Gródek – oczywiste bowiem jest, że przyjęcie wczesnego datowania naczyń z pieców nakazuje ponownie postawić pytania o początki tego zespołu osadniczego i jego rolę w czasach poprzedzających ekspansję państw Piastów i Rurykowiczów.

Przedstawione tu problemy związane z datowaniem ceramiki ze stanowiska nr 35 w Gródku wskazują na niebezpieczeństwa kryjące się w bezrefleksyjnym stosowaniu ogólnych schematów periodyzacyjnych, nieuwzględniających lokalnych kontekstów¹⁸. Sygnalizują też konieczność zmiany perspektywy. Wypracowane w połowie ubiegłego wieku ramy interpretacyjne, zgodnie z ówczesnym duchem czasu wpisujące zmianę kulturową w pozornie logiczny schemat postępu technicznego – od „prymitywnej” ceramiki ręcznie lepionej do „rzemieślniczych” naczyń całkowicie obtaczanych – sprowadzają nasze spojrzenie na minioną rzeczywistość do jednowymiarowej perspektywy „paradygmatu produkcyjnego” (Mamzer 2021, s. 68 nn.). Co więcej, jeśli owa perspektywa wykształciła się w toku klasyfikacji znalezisk pochodzących z obszaru odległego – tak geograficznie jak i kulturowo – od ziem położonych nad górnym i środkowym Bugiem, jej przydatność jako strategii badawczej wydaje się co najmniej dyskusyjna¹⁹.

Czy zatem zasadne jest – zgodne skądinąd z pojawiającymi się w literaturze postulatami – dążenie do wypracowania nowych, regionalnych schematów periodyzacyjnych? Wydaje się, że dziś, w obliczu upowszechniania się nowych metod datowania nadszedł czas, aby uwolnić wczesnośredniowieczną ceramikę od niewdzięcznej roli wyznacznika chronologicznego. O wiele bardziej istotne – i ciekawe – wydają się studia nad technikami produkcji i stylistyką naczyń, ukierunkowane nie na wpasowanie badanego zbioru w ogólne schematy „rozwoju garncarstwa

¹⁸ Warto w tym miejscu raz jeszcze podkreślić, iż nasza „garncarska” niewiedza wynika przede wszystkim z niezadowolającego stanu badań i opracowania materiałów ceramicznych pochodzących z ważnych i dobrze zbadanych stanowisk wschodniej Polski. Kluczowe dla badań nad ceramiką z okresu przedpaństwowego są całościowe analizy ceramiki „chodlikowskiej” oraz materiałów ze stanowisk w Żmijowiskach, Kłodnicy i Kulczynie-Kolonii. Mamy tu do czynienia z dobrze rozpoznanymi i datowanymi metodami bezwzględными zespołami osadniczymi w postaci grodzisk z zapleczem osadniczym. Zbiory ceramiczne pod względem statystycznym i jakościowym stanowią ważną grupę źródeł osadzoną w dobrze datowanym kontekście, której opracowanie przyniesie nowe dane o rozwoju garncarstwa w tym niezwykle interesującym i przełomowym okresie – zarówno pod względem kulturowym, jak i politycznym (por. Dzieńkowski, w druku).

¹⁹ Nie oznacza to oczywiście odrzucenia *a priori* schematu zaproponowanego w latach pięćdziesiątych XX w. dla wczesnośredniowiecznej ceramiki z Wielkopolski. Klasyfikacja ta może nadal w Wielkopolsce się sprawdzać, tak jak w odniesieniu do materiałów zachodniopomorskich sprawdza się wypracowana mniej więcej w tym samym czasie typologia Ewalda Schulda. Nie da się jednak mechanicznie przenieść jej na inne regiony.

wczesnopolskiego”, ale na śledzenie sieci powiązań wzorów kultury, przepływów technologii i preferencji stylistycznych, nie respektujących granic wytyczonych w tej części Europy po 1945 r. i nie liczących się z formułowanymi przez nas ocenami „stopnia zaawansowania rzemiosła garncarskiego”. Parafrazując Martina Holbraada (2007, s. 190) – rzecz nie w tym, aby wtłoczyć nasze dane w ramy „obowiązującej” teorii, ale aby pozwolić danym poszerzać naszą teoretyczną wyobraźnię.

ZAKOŃCZENIE

Pieczę odkryte na stanowisku nr 35 to nie pierwsze tego typu obiekty znane z Gródka. Na podobne natrafiono w trakcie badań w latach 1952–1955 (stan. 1A; por. Kuśnierz 2018, s. 367, 421–423, ryc. 130–132) i wzbudziły one wówczas ogromne zainteresowanie. Tak pisał o tym Paweł Jasienica: „Wokół tego znaleziska momentalnie tworzy się tłok. Uczniowie otaczają je, przyklękają, ten i ów staje nawet na czworakach, kładzie się na ziemi. Byle tylko lepiej i dokładniej obejrzyć szczątki piekarni, która funkcjonowała w wieku IX lub może nawet wcześniej. Wszystkie trzy pieczę mieściły się wtedy w półziemiance. Przykrywał je wspólny dach. Budowniczy tej piekarni kazał wymościć dna paleniska nie kamieniami, lecz skorupami specjalnie na ten cel potłuczonych garnków. Archeologowie błogosławią za to jego pamięć. Uważnie badają płaskie dna, zgrubiałe krawędzie i zdobione rytym ornamentem szyjki tych naczyń. Z nich bowiem da się odczytać wiek osiedla” (Jasienica 1956, s. 122).

Jak już wspomniano, wysiłek badaczy Gródka z lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia został w dużej mierze zaprzepaszczony. Dziś z równym zaangażowaniem co nasi poprzednicy, ale z nieporównanie lepszym zapleczem technicznym staramy się zrozumieć wczesne dzieje tego ośrodka. „Prastary zamek Wołyń”, jak określił go Jan Długosz (por. *Annales...*, księga I, s. 126), z pewnością na to zasługuje.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

ŹRÓDŁA

<i>Annales...</i>	— <i>Annales Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego</i> , J. Dąbrowski red., I, Warszawa 1961.
<i>Powieść...</i>	— <i>Powieść minionych lat</i> , F. Sielicki red., Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

OPRACOWANIA

- Abramowicz A. 1991, *Historia archeologii polskiej: XIX i XX wiek*, Warszawa–Łódź.
- Aitken M. J. 1989, *Luminescence dating: a guide for non-specialists*, „Archaeometry”, 31, s. 147–159.

- Antoniewicz W. 1928, *Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesno-dziejowych ziem Polski*, Warszawa.
- Arthur P. 2007, *Form, function and technology in pottery production from Late Antiquity to the Early Middle Ages*, [w:] *Technology in transition. A.D. 300–650*, L. Lavan, E. Zanini, A. Sarantis red., *Late Antique Archaeology*, 4, Leiden–Boston, s. 159–186.
- Auch M. 2017, *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (up to 2010). Pottery finds / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Ceramika naczyniowa*, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 2/3, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa.
- Auch M., Trzeciecki M. 2021, *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research. Pottery finds / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych. Ceramika naczyniowa*, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 8, Kraków–Leipzig–Lublin–Rzeszów–Warszawa.
- Auch M., Hyrchała A., Trzeciecki M. 2021, *Early medieval pottery from the excavations at site 35 in Gródek upon the Bug River. Annex II / Aneks II. Ceramika wczesnośredniowieczna z badań na stanowisku nr 35 w Gródku nad Bugiem*, [w:] *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research. Pottery finds / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych. Ceramika naczyniowa*, U źródeł Europy środkowowschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 8, Kraków–Leipzig–Lublin–Rzeszów–Warszawa, s. 161–224.
- Aulich V. V. 1977, *Pro vivčenniâ slovânorusskoj keramiki*, „Arheologičiâ”, 21, s. 66–71.
- Barford P., Marczak E. 1992, *Peasant households, potters, and phasing: Early Medieval ceramics from Podeblotcie, Poland*, „Archaeologia Polona”, 30, s. 127–149.
- Bartecki B., Borowska B., Dzieńkowski T., Hajdas I., Hyrchała A., Wołoszyn M., w druku, *Early medieval inhumation cemeteries in Gródek-Volyn’*. *Research status and future perspectives*.
- Bartnicki M. 2008, *The Halych-Volhynian Chronicle as a source for the history of Central Eastern Europe in the 13th century*, „Quaestiones Mediae Aevi Novae”, 13, s. 349–368.
- Bobrowski A. A. 1978, *Gončarstvo vostočnoj Evropy*, Moskwa.
- Bronk Ramsey C. 2017, *Methods for summarizing radiocarbon datasets*, „Radiocarbon” 59/6, s. 1809–1833 [https://doi.org/10.1017/RDC.2017.108].
- Brzostowicz M. 2014, *Osiągnięcia Józefa Kostrzewskiego w badaniach nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, 50/1, s. 89–100.
- Buko A. 1990, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Buko A. 1998, *Początki Sandomierza*, Warszawa.
- Buko A. 2000, *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego*, Warszawa.
- Buko A. 2006, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa.
- Buko A. 2012, *Główne cezury i wyznaczniki zmian społeczno-kulturowych na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (zarys problematyki badawczej)*, [w:] *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średniowieczu*, T. Gralak red., Biskupin–Wrocław, s. 337–373.
- Buko A. 2014, *Czy Józef Kostrzewski był badaczem wczesnego średniowiecza?*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, 50/1, s. 101–110.
- Buko A. 2021, *Świt państwa polskiego*, Warszawa.

- Buko A. 2022, *Byzantine or Western European inspirations? Monumental architecture on the borderlands: the case study of medieval Chełm (south-east Poland)*, „Præhistorische Zeitschrift”, 97/2, s. 668–683.
- Buko A. red. 2019, *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim*, Warszawa.
- Buko A., Dzieńkowski T., Kusiak J. 2008, *Próba datowania ceramiki wczesnośredniowiecznej metodą termoluminescencji: przykład badań zespołu grodowego w Busównie*, „Archeologia Polski”, 53/1, s. 25–49.
- Cetwiński M. 2005, „*Rex insulsius*” i „*parasitis exercitus*” czyli pycha Rusina ukarana (*Gall*, I, 10; *Kadłubek*, II, 12), [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo. Księga poświęcona pamięci Profesora Wojciecha Peltza*, J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk red., Zielona Góra, s. 323–334.
- Chmielowska A. 1975, *Osadnictwo w Polsce środkowej w okresie od połowy X do połowy XIII w.*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, 22, s. 331–371.
- Chudziak W. 2020, *Badania profesora Józefa Kostrzewskiego wczesnośredniowiecznego grodziska w Żydzie vel Jedwabno na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Józef Kostrzewski, Archiwum Pamięci Archeologii Pomorza*, 2, K. Godon red., Gdańsk, s. 102–117.
- Dąbrowska E. 1973, *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Ze studiów nad rozwojem organizacji terytorialno-plemiennej w VII–X wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Dąbrowski D., 2023, *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) o sztuce*, I: *Architektura*, Kraków.
- De Mulder G., Boudin M., Deschepper E., Verbrugge G., Van Strydonck M., Capuzzo G., De Clercq W. [2018] 2020, *¹⁴C-dating of wooden buildings in Flanders (Belgium). A problem of reliability?*, „Anthropologica et Præhistorica”, 129, s. 87–102.
- Dulinicz M. 2006, *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Mazowsza*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, W. Chudziak, S. Moździoch red., Toruń, s. 245–271.
- Dulinicz M., Ważny T. 2004, *Dendrochronologia o datowaniu mazowieckich grodzisk*, „Rocznik Mazowiecki”, 16, s. 9–27.
- Dzieduszycki W. 1990, *Podstawy periodyzacji okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Z. Kurnatowska red., Poznań–Wrocław–Warszawa, s. 155–159.
- Dzieńkowski T. 2021, *Early medieval settlement in the Chełm land / Wczesnośredniowieczne osadnictwo ziemi chełmskiej*, *U źródła Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas*, 7, Kraków–Leipzig–Lublin–Rzeszów–Warszawa.
- Dzieńkowski T., w druku, *Ceramika wczesnośredniowieczna – „źródło nieujarzmione”. Stan i perspektywy badań na terenie Lubelszczyzny*.
- Dzieńkowski T., Wołoszyn M., Florkiewicz I., Dobrowolski R., Rodzik J., Hajdas I., Krąpiec M. 2020, *Digging the history. Absolute chronology of the settlement complex at Czeremno-Cherven' (eastern Poland). Research status and perspectives*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 72/2, s. 409–466.
- Filipčuk M. 2008, *Rajkovec'ka kultura v ukrajskomu Prikarpatii: chronologia i periodizacia*, „Visnik Institutu Archeologii”, 3, s. 68–135.
- Florek M. 2018, *Grody plemienne południowej Lubelszczyzny*, [w:] *Grody z okresu plemennego na Lubelszczyźnie*, Skarby z Przeszłości, 19, E. Banasiewicz-Szykuła red., Lublin, s. 71–124.

- Florek M., Sowa K. 2005, *Wczesnośredniowieczna ceramika z grodziska w Zdziechowicach, gm. Zaklików, woj. podkarpackie*, [w:] *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*, M. Kuraś red. „Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli”, 4, s. 143–153.
- Florek M., Wołoszyn M. red. 2016, *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from past research (-2010). An interdisciplinary perspective / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas*, 2/1, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa.
- Gardawski A. 1970, *Chodlik. Część 1. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, Wrocław.
- Gončarov V. K. 1963, *Luka-Rajkoveckaâ*, „Materiály i issledovániá po archeologii SSSR”, 108, s. 283–315.
- Hensel W. 1939, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie*, [w:] *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, J. Kostrzewski red., Poznań, s. 146–165.
- Hensel W. [1939] 1948, *Gród wczesnośredniowieczny w Kłecku w powiecie gnieźnieńskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, 16, s. 265–303.
- Hensel W. 1946, *Potrzeba przygotowania wielkiej rocznicy*, Poznań.
- Hensel W. 1950, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, I, Poznań.
- Hensel W. 1956, *Z badań nad polską ceramiką wczesnośredniowieczną*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 2, s. 160–167.
- Hensel W. 1987, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna: zarys kultury materialnej*, Warszawa.
- Herold H. 2006, *Frühmittelalterliche Keramik von Fundstellen im Nordost- und Südwest-Ungarn*, *Opuscula Hungarica*, 7, Budapest.
- Herold H. 2021, *Strongholds and early medieval states*, [w:] *The Routledge handbook of East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 500–1300*, F. Curta red., Abingdon, s. 139–154.
- Hilczek-Kurnatowska Z., Kara M. 1994, *Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Grosspolen*, [w:] *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Internationale Tagungen in Mikulčice, 1, H. Brachmann, F. Daim, L. Poláček, Č. Staňa, J. Tejral red., Brno, s. 121–141.
- Hilczekówna Z. 1967, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.
- Hoczyk-Siwkowska S. 1978, *Chronologia ceramiki wczesnośredniowiecznej (VI–IX w.) z Lublina*, „*Slavia Antiqua*”, 25, s. 189–223.
- Hoczyk-Siwkowska S. 2004, *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Lublin.
- Holbraad M. 2007, *The power of powder: multiplicity and motion in the divinatory cosmology of Cuban Ifá (or „mana” again)*, [w:] *Thinking through things. Theorizing artefacts ethnographically*, A. Henare, M. Holbraad, S. Wastell red., London–New York, s. 189–225.
- Hołubowicz W. 1965, *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 31, Wrocław.
- Hupaló V. 2005, *Z istorij dolidžennâ rannò serednòvičnoj keramiki Prikarpatâ ta zahidnoi Volini*, „Materiali i dolidžennâ z archeologii Prikarpatâ i Volini”, 9, s. 353–371.
- Jakimowicz R. 1933, *Kultura Polski wczesnohistorycznej (z powodu „Archeologii Polski” prof. Antoniewicza)*, „Przegląd Archeologiczny”, 4/10–14, s. 139–162.

- Jakimowicz R. [1939] 1948, *Okres wczesnohistoryczny*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*, Encyklopedia Polska, 4/1, 5, S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz red., Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane, s. 361–428.
- Janeczek A. 2018, *The landscape of the region around Gródek (former stronghold Volhyn') on early maps / Krajobraz okolic Gródka (dawnego grodu Wołyń) w świetle dawnych map*, [w:] *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952–1955) / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952–1955)*, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 4, M. Wołoszyn red., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 169–213.
- Jasienica P. 1956, *Archeologia na wrywki*, Warszawa.
- Jażdżewski K. [1954–1956] 1958, *Uwagi o chronologii ceramiki zachodniostowiańskiej z wczesnego średniowiecza*, „Przegląd Archeologiczny”, 10, s. 150–191.
- Jusupović A. 2017, „Червень и иныграды” or „гроды Червеньскыя”? *History of the domain of Cherven' in the written record (9th–13th cc.) / „Червень и ины грады” czy też „гроды Червеньскыя”? Dzieje ziemi czerwieńskiej w źródłach pisanych X–XIII wieku*, [w:] *From Cherven' Towns to Curzon Line: the lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th–21st cc. / Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuzia w wiekach średnich oraz postrzeżenie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII–XXI w.*, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 3/1, M. Wołoszyn red., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 31–105.
- Kaczmarczyk K. 1925, *Przegląd literatury poświęconej dziejom Wielkopolski*, „Roczniki Historyczne”, 1, s. 226–287.
- Kaczmarek Ł. 2021, *Wczesnośredniowieczna ceramika gnieźnieńska od VIII do połowy XI w.*, maszynopis rozprawy doktorskiej przechowywany w archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań–Gniezno.
- Kalaga J. red. 2013, *Sutiejsk. Gród pogranicza polsko-ruskiego w X–XIII wieku. Studium interdyscyplinarne*, Warszawa–Pękowo.
- Kamińska J. 1971, *Grody Polski środkowej w organizacji wczesnopaństwowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna, 18, s. 41–75.
- Kara M. 2009, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kara M. 2020, *Polish historiography and archaeology on the mechanisms behind the formation of the Piasts' regnum*, „Przegląd Archeologiczny”, 68, s. 121–135.
- Klejn L. S. 2012, *Soviet archaeology: trends, schools, and history*, Oxford.
- Kostrzewski J. 1931, *Grodzisko w Jedwabnie, w pow. toruńskim. Przyczynek do chronologii ceramiki pomorskiej okresu wczesnohistorycznego*, „Slavia Occidentalis”, 10, s. 244–273.
- Kostrzewski J. [1946] 1947, *Ceramika słowiańska między Łabą a Odrą w zaraniu dziejów*, „Przegląd Archeologiczny”, 7/1, s. 29–50.
- Kostrzewski J. 1947, *Kultura prapolska*, Poznań.
- Kostrzewski J. 1949, *Pradzieje Polski*, Poznań.
- Kostrzewski J. 1962, *Kultura prapolska*, Warszawa.
- Kozłowski S. K. 2014, *Archeologii wczesnodziejowej polskie początki*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, 50/1, s. 199–203.
- Kučera M. P. 1961, *Keramika drevního Plisnes'ka*, „Archeologia”, 12, s. 143–154.
- Kučera M. P. 1962, *Drevnij Plisnes'k*, „Archeologični Památky URSR”, 12, s. 3–56.

- Kurnatowska Z. 1973, *Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 21/3, s. 435–447.
- Kurnatowska Z. 1996, *The organization of the Polish state – possible interpretation of archaeological sources*, „Questiones medii aevi novae”, 1, s. 5–24.
- Kurnatowska Z. 2000, *Badania nad początkiem i rozwojem społeczeństwa wczesnopolskiego*, [w:] *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z Konferencji Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza w Puszczykowie koło Poznania, 27–30 października 1997*, Prace Komisji Archeologicznej, 20, M. Kobusiewicz, S. Kurnatowski red., Poznań, s. 381–412.
- Kuśnierz J. 2018, *Gródek upon the Bug River, site 1A. The results of the excavations in the years 1952–1955. Residential area. Immovable finds / Gródek nad Bugiem, stan. 1A. Wyniki badań wykopaliskowych z lat 1952–1955. Materiały osadowe. Zabytki nieruchome*, [w:] *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952–1955) / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952–1955)*, M. Wołoszyn red., U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas, 4, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 297–551.
- Langó P. 2013, *The study of the archaeological finds of the tenth-century Carpathian Basin as national archaeology: early nineteenth-century views*, [w:] *Manufacturing Middle Ages: entangled history of medievalism in nineteenth-century Europe*, National cultivation of culture, 6, P.J. Geary, G. Klaniczay red., Leiden, s. 397–418.
- Lech J. [1997] 1998, *Between captivity and freedom: Polish archaeology in the 20th century*, „Archeologia Polona”, 35/36, s. 24–222.
- Leciejewicz L. [1989] 1990, „Kultura Prapolska” Józefa Kostrzewskiego w dzisiejszej perspektywie, „Slavia Antiqua”, 32, s. 25–33.
- Lodowski J. 1980, *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI–X w.). Podstawy osadnicze i gospodarcze*, Wrocław.
- Maksimov E. V., Petrašenko V. O. 1980, *Gorodiše Monastir'ok VIII–XIII st. na Sereďnomu Dnipro*, „Arheologija”, 33, s. 3–20.
- Mamzer H. 2021, *Jak człowiek konstruował świat i siebie samego. Archeologia w procesie humanizacji świata*, Warszawa.
- Manigda O. V. 2018, *Kompleksi X–XIII st. z teritorii Volins'koj ta Galic'koj zemel' ak priklad sinchronnogo pobutuwannâ keramičnih form*, „Arheologija i davna istorija Ukraini”, 4(29), s. 84–97.
- Miechowicz Ł. 2018, *Wczesnośredniowieczne grody w Kotlinie Chodelskiej*, [w:] *Grody z okresu plemiennego na Lubelszczyźnie*, Skarby z Przeszłości, 19, E. Banasiewicz-Szykuła, red., Lublin, s. 25–70.
- Miechowicz Ł., Skrzyński G. 2021, *An early medieval granary in Kłodnica, eastern Poland, and the largest deposit of grain legumes in Europe*, „Antiquity”, 95(384), e33 [doi:10.15184/aqy.2021.160].
- Mihajlina L. 2007, *Slovâni VIII–X st. miź Dniprom i Karpatami*, Kyjiv.
- Miśkiewiczowa M. 1981, *Mazowsze wschodnie we wczesnym średniowieczu*, Warszawa.
- Miśkiewiczowa M. 1982, *Mazowsze płockie we wczesnym średniowieczu*, Płock.
- Moździoch S. 1990, *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku: studium archeologiczne*, PAN – Oddział we Wrocławiu, Prace Komisji Archeologicznej, 8, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Moździoch S. 1994, *Die Keramik der Siedlung Bytom Odrzański in Schlesien. Ein Beitrag zur Theorie und Methode der Bearbeitung von frühmittelalterlicher Keramik*, [w:] *Slawische*

- Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert: Kolloquium Mikulčice*, 25.–27. Mai 1993, Internationale Tagungen in Mikulčice, 1, H. Brachmann, F. Daim, L. Poláček, Č. Staňa, J. Tejral red., Brno, s. 143–154.
- Moździoch S. 2000, *Śląsk między Gnieznem a Pragą*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, H. Samsonowicz red., Kraków, s. 169–197.
- Nekljudova T., Baškov A. 2018, *Das archäologische Museum „Berestje“: Die Geschichte der Musealisierung der archäologischen Stätte und die aktuelle Museumsentwicklung*, „*Analecta Archaeologica Ressorviensia*”, 13, s. 441–461.
- Pankiewicz A. 2020, *Pottery at the borderland. Southern influences in Silesia and Lesser Poland in 9th and 10th century*, Wrocław.
- Pankiewicz A. 2022, *Migracje ludności morawskiej w kierunku północnym u schyłku IX i w X w. i ich kulturowe konsekwencje*, „*Slavia Antiqua*”, 63, s. 129–152.
- Petrašenko V.O. 1992, *Slovàns'ka keramika VIII–IX st. z Pravoberežžâ Serednògo Po-dniprovâ*, Kyjiv.
- Philippsen B., Feveile C., Olsen J., Sindbæk S.M. 2022, *Single-year radiocarbon dating anchors Viking Age trade cycles in time*, „*Nature*”, 601(7893), s. 392–396.
- Pohl W. 2018, *The Avars: A steppe empire in Central Europe, 567–822*, Ithaca, New York.
- Poláček L., Dvorská J. red. 1999, *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*, Internationale Tagungen in Mikulčice, 5, Brno.
- Poleski J. 1992, *Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce*, Zeszyty Naukowe UJ, 1031, Prace Archeologiczne 52, Kraków.
- Poleski J. 1994, *Die Keramik des 7.–11. Jahrhunderts in Kleinpolen. Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, [w:] *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Internationale Tagungen in Mikulčice, 1, H. Brachmann, F. Daim, L. Poláček, Č. Staňa, J. Tejral red., Brno, s. 155–164.
- Poleski J. 1995, *Wczesne średniowiecze*, [w:] *Natura i kultura w krajobrazie Jury. Pradzieje i średniowiecze*, Kraków, s. 137–150.
- Poleski J. 2013, *Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków.
- Poleski J. 2017, *Kontakty plemion zamieszkujących tereny Polski z państwem morawskim i państwem czeskim w IX i X w. a problem kształtowania się państwa pierwszych Piastów*, [w:] *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia, tradycja, mit, propaganda*, W. Drelicharz, D. Jasiek, J. Poleski red., Kraków, s. 49–98.
- Poppe A. 1958, *Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim*, „*Studia Wczesnośredniowieczne*”, 4, s. 227–300.
- Povinec P.P., Cherkinsky A., Dorica J., Hajdas I., Jull A.J.T., Kontul I., Molnár M., Svetlik I., Wild E.M. 2021, *Radiocarbon dating of St. George's Rotunda in Nitrianska Blatnica (Slovakia): International Consortium results*, „*Radiocarbon*”, 63/3, s. 953–976.
- Rabinovič R., Râbceva C. 2016, *O sootnošenii drevnostej Luka-Rajkoveckoj kul'tury i pamâtnikov tipa Ekimaucy-Alčedar v Pruto-Destrovskom regionie*, [w:] *Od Bachôrza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, B. Chudzińska, M. Wojenka, M. Wołoszyn red., Kraków–Rzeszów, s. 323–341.
- Radwański K. 1975, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Reyman T. [1939]1945, *Na nowych torach*, „*Z otchłani wieków*”, 14 (9–12), s. 1–4.

- Roux V., Courty M. - A. 1998, *Identification of wheel-fashioning methods: technological analysis of 4th-3rd millenium BC oriental ceramics*, „Journal of Archaeological Science”, 25, s. 747–763.
- Rusanova I. P. 1973, *Slavânskie drevnosti VI–IX v.v. meždú Dneprom i zapadnym Bugom*, Moskva.
- Rybakov B. A. 1948, *Remeslo drevnej Rusi*, Moskva.
- Rzeźnik P. 1995, *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI wieku*, Poznań.
- Sikora J. 2009, *Ziemie Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu: studium archeologiczno-osadnicze*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, 7, Łódź.
- Sikorski D. 2012, *Archeologia i historia we wzajemnych relacjach i w praktyce naukowej badaczy wczesnego średniowiecza*, [w:] *Archeologia versus historiam – historia versus archaeologiam czyli jak wspólnie poznawać średniowiecze*, M. Brzostowicz, M. Przybył, D.A. Sikorski red., Poznań, s. 49–78.
- Skrzyńska K. 2021, *Metryka pogranicza. Sieć grodowa dorzecza środkowego Bugu w 2. połowie IX i w X wieku*, Warszawa.
- Stanciu I. 2021, *An examination of the Early Medieval pottery production concerning the use of the potter's wheel in the eastern part of the Carpathian Basin (7th–9th centuries)*, [w:] *Orbis Mediaevalis III. Exploring dwelling and manufacturing spaces in medieval context (7th–14th centuries)*, L. Keve, D. Băcuet-Çrișan, I. Stanciu, F. Mărginean red., Cluj-Napoca, s. 75–122.
- Sytnyk O. 2006, *Katedra archeologii Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1905–2005*, „Przeгляд Archeologiczny”, 54, s. 125–159.
- Szczerba A. 2021, *Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953). Geneza, działalność, znaczenie*, Łódź.
- Trzecicki M. 2016, *Ceramika płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne*, Warszawa.
- Trzecicki M. 2018, *Grody „plemienne” i „wczesnopaństwowe” na Mazowszu (IX–XI w.). Stan badań, problematyka i możliwości interpretacji*, „Historia Slavorum Occidentis”, 17/2, s. 42–67.
- Van Strydonck M. 2017, *Radiocarbon dating*, [w:] *Analytical chemistry for cultural heritage. Topics in current chemistry collections*, R. Mazzeo red., Cham [https://doi.org/10.1007/978-3-319-52804-5_11].
- Vojcešuk N. 2004, *Istoriâ dosližden' pamâtok rajkoveckoi kul'turi u basejni Zahidnogo Bugu*, „Arheologični dosliždennâ Lviŝ'kogo universitetu”, 7, s. 147–158.
- Volodarec' - Urbanovič J. V., Skiba A. V. 2011, *Gončarnij posud VII–VIII st. na pıvdni shidnoi Evropi*, „Arheologičâ”, 2, s. 34–46.
- Wołoszyn M. 2018, *Cudzym bogom się nie kłaniaj? Interdyscyplinarność w badaniach Grodów Czerwieńskich*, [w:] *Stary materiał – nowe spojrzenie*, *Funeralia Lednickie – spotkanie 20*, W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński red., Poznań, s. 45–77.
- Wołoszyn M. red. 2018, *The early medieval settlement complex at Gródek upon the Bug River in the light of results from past research (1952–1955). Material evidence / Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Gródku nad Bugiem w świetle wyników badań dawnych (1952–1955). Podstawy źródłowe, U źródeł Europy środkowo-wschodniej / Frühzeit Ostmitteleuropas*, 4, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa.
- Żaki A. 1974, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Prace Komisji Archeologicznej, 13, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Żmudzki P. 2009, *Władca i wojownicy. O wodzach, drużynie i wojnach w najdawniejszej historiografii Polski i Rusi*, Wrocław.

- Ż m u d z k i P. 2015, *New versions of the tales of Gallus Anonymus in the Chronicle of Master Vincentius*, „Acta Poloniae Historica”, 112, s. 141–57.
- Ż m u d z k i P. 2017, *Wędką króla Rusinów (Gall Anonim, ks. 1, rozdz. 7)*, „Studia Źródłoznawcze”, 55, s. 27–50.
- Ż u k o w s k i R. 2008, *Wczesnośredniowieczne grodzisko typu Chodlik-Huszelew i osada przygodowa w Klimach na Podlasiu – stan. 1 i 1a*, [w:] *Przez granice czasu. Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu*, A. Buko, W. Duczko red., Pułtusk, s. 159–176.

MICHAŁ AUCH, TOMASZ DZIEŃKOWSKI, IRKA HAJDAS, ANNA HYRCHAŁA,
MACIEJ TRZECIECKI, MARCIN WOŁOŻYŃ

ALL QUIET ON THE EASTERN FRONT?
ON THE ABSOLUTE CHRONOLOGY OF POTTERY
FROM THE POLISH-RUTHENIAN BORDERLAND. GRÓDEK, SITE 35

S u m m a r y

This communication highlights the question of the absolute chronology of pottery from the tribal-to-state changeover in eastern Poland in light of ongoing research in the immediate hinterland of the former Ruthenian stronghold known as Volhyn' (now Gródek, Hrubieszów district; Fig. 1).

Initial studies of the archaeology of the early Piast state, undertaken in the 1930s, were continued over the years, picking up speed after World War II within the frame of the so-called “Millennium Project”, that is Polish nationwide research conducted first by the Management of Research on the Origins of the Polish State and later by the Institute of the History of Material Culture of the Polish Academy of Sciences (see Leciejewicz [1989] 1990, pp. 26–28; Brzostowicz 2014; Buko 2014; Kozłowski 2014; Szczerba 2021, p. 31). Fundamental determinations were made during this period concerning a periodization of the early medieval period in Polish territory. The chronology proposed by Witold Hensel – five phases: A (400–600), B (600–800), C (800–950), D (950–1100) and E (1100–1250) – has remained of key significance for research even today (Hensel 1950, p. 5). In the 1980s and 1990s, findings concerning the chronology of strongholds in Wielkopolska started to be verified with the contribution of the nature sciences, bringing a revolutionary change in the understanding of the origins of the Piast state. It also had a similar effect on studies of pottery from the tribal and early-Piast period (Kara 2020).

The mid-10th-c. break is still accepted in the case of Greater Poland, although changes in pottery production could have begun slightly earlier than that. It is also considered valid for central Poland, but is apparently without greater significance for Silesia and Lesser Poland. In turn, the question of dating pottery from eastern Poland (land on the upper Bug River) remained unresolved in the face of either unpublished results of years of research on the most important sites in the region (Czermno, Gródek, Sądziadka) or because of studies that had not been recently updated (Chodlik, Lublin). A turning point came with research that combined the efforts of several institutions, aimed at verifying and processing the results of earlier investigations. A revisiting of old research at Czermno and Gródek, pottery included, has brought the most spectacular effects. The library of absolute dates for vessel pottery from the Lublin region is also steadily growing, comprising two dating methods, that is, thermoluminescence (TL) and radiocarbon (¹⁴C). Altogether 37 TL dates for vessel pottery and bricks were obtained through 2013, including 20 for early medieval pots from different sites, such as strongholds Zdziechowice (2), Busówno (12), and Tarnów (3), and settlements Czulczyce (1) and Horodysko (2) (Table 1; Buko *et al.* 2008; Dzieńkowski 2021). Radiocarbon dating of organic remains from the body walls of early medieval pottery concerned finds from the sites at Czermno. The largest set of 93 ¹⁴C dates comes from the Gródek settlement complex. The radiocarbon dating analyses were carried out

in laboratories in Poznań and Kraków (Poland), Zurich (Switzerland) and Mannheim (Germany). The radiocarbon dates of grain from Gródek from the 8th–9th centuries, discussed in this communication, fall within this group (Table 2).

GRÓDEK, SITE 35

Site 35 is part of a large early medieval settlement complex situated at the mouth of the Huczwa River, a tributary of the Bug River. A stronghold (site 1A) stands in the center, surrounded by open settlements on the banks of the Huczwa and along a loess ridge forming the side of the Bug river valley south of the Huczwa (Fig. 1). The 15th-c. chronicler and historian Jan Długosz first identified the fortifications with Volhyn', a stronghold known from the written sources, the first mention of which dates to 1018 (*Powieść...*, p. 312).

Investigations of medieval Gródek took place in 1952–1955. Current excavations, which have located site 35, are carried out partly within the frame of the *Golden apple of Polish archaeology...* research project and partly within the research program of the Ks. Stanisław Staszic Museum in Hrubieszów. Rescue work in 2018 uncovered a complex of medieval features including two clay furnaces (nos 1 and 2) and a functionally related pit referred to as a “baking pit” (Auch *et al.* 2021, pp. 161–224).

ABSOLUTE DATING

Six samples from the said two furnaces were radiocarbon dated in two laboratories. One sample (from post-consumption animal bone remains) came from the bottom part of the baking pit, the others (cereal grain) from furnace no. 1 (Figs 2; 3). The earliest dated sample is from 772–892 CE (95.4% probability); it comes from the first phase of use of the furnace. The other samples are contemporaneous (differences in the dating of the other samples are minimal); upon modeling, they fall in the 800–900 CE range (Fig. 4). The radiocarbon dating has confirmed the chronology of the furnace based on its stratigraphy and has set a *terminus ante quem* date for the baking pit, corresponding to the first rebuilding of this furnace.

POTTERY FROM THE FURNACES

A total of 1892 fragments of pottery coming from 286 vessels – pots exclusively – was recovered from the two furnaces and associated baking pit. The set is dominated by vessels partly turned on the slow wheel, made of a strongly ferruginous clay termed “brown” (280 specimens) and weakly ferruginous clays referred to as “white” (3 specimens). Only three vessels, representing the brown ware, were partly turned on a slow wheel (Figs 5; 6). The pottery as described here has been dated to the 11th c., more specifically its second half (Auch, Trzeciecki 2021, p. 178), hence the difference between the radiocarbon dates and the dating by “traditional” methods is at least 150 years.

CONCLUSIONS

A series of radiocarbon dates on organic remains from furnaces discovered at Gródek site 35 has revealed a discrepancy between “traditional” dates for early medieval features and sites and dates obtained by methods from the field of the nature sciences. The limited research done so far on pottery from eastern Poland and western Ukraine and Belarus clearly does not allow this chronological discrepancy to be convincingly explained. It is necessary to revisit the material studied earlier and to reconsider the assumptions derived from this material, based on which the chronology of these features was determined before. The radiocarbon dates given here are reliable—the contexts are neither secondary nor disturbed post-deposition—hence they prescribe significant revision of the archaeological dating of the pottery in question.